

I N H O U D S O P G A V E

God in de temporaalkwab FRANS BIJLSMA	2	Gedenk te leven ANTON van HOOFF	18
Een nieuwe hoofdredacteur JAN van der WERFF	5	Legitimeren LEON WECKE	20
Pleidooi voor nieuw humanisme FRANS COUWENBERGH	6	<i>BOEKEN</i> De strijd om sergeant Grisja ENNO NUY	21
Onvoltooid gedicht PAUL MERCKEN	7	Jesus, interrupted RENÉ van ELST	22
In memoriam Rob Nanninga JAN WILLEM NIENHUYS	8	<i>REACTIES</i> Bloedbad KLAUS-J. WOUTERS	26
Geen scheepsrecht LEON WECKE	9	Zeer geachte redactie JAN MULDER	26
Al voor Oude Grieken was steniging barbaars ANTON van HOOFF	10	Geachte redactieleden HENK KOEHORST	26
God en de mogelijke werelden van Rutten RENÉ van ELST	12	Homoselectieve waarneming RENÉ van ELST	27
Bestaat de werkelijkheid? FRANS COUWENBERGH	15	Europa HANS LOUIS KOEKOEK	28
Webstek voor godvrijen ANTON van HOOFF NRCHandelsblad	17		

God in de temporaalkwab

FRANS BIJLSMA (1938) is rustend medisch specialist en oud-redacteur van De Vrijdenker

Dat de godsdienst in je kop zit, in je hersens, is natuurlijk niet verwonderlijk. Waar anders? Maar het hoe, wat en waar ervan zijn heel interessant. Al vele jaren geleden is het neurologen en psychiaters opgevallen dat bij temporale epilepsie nogal eens religieuze ervaringen door patiënten werden gemeld. Zij beleefden de psychische component van deze hoofdvorm van epilepsie als “boodschappen van God”, een soort extase, met hallucinaties en wanen die een duidelijk religieuze inhoud hadden.

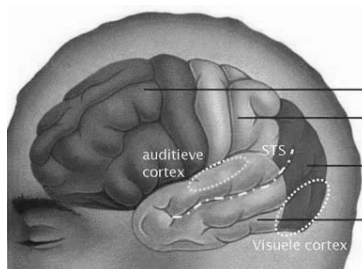
Temporaalkwabepilepsie wordt ook wel psychomotorische epilepsie genoemd. Deze ontstaat in een van de temporale hersenkwabben, de zijkwabben van de grote hersenen die links en rechts ongeveer tegenover het slaapbeen gelegen zijn. De oorzaak kan velerlei zijn, zoals bij elke vorm van epilepsie: een tumor ter plaatse, littekens in de hersenen van een oud trauma, lokale bloeding of infarct en soms een focus (haard) van elektrische activiteit zonder aantoonbare anatomische afwijking, of liever gezegd: door onbekende oorzaak. Deze vrij zeldzame vorm van epilepsie wordt gekenmerkt door een slechts gedeeltelijke bewustzijnsdaling, soms met, soms zonder amnesie (geheugenverlies) na het gebeuren. Er zijn weinig motorische verschijnselen, met nogal eens automatische bewegingen of routinehandelingen. Tijdens de bewustzijnsdaling doen zich allerlei psychische, zintuiglijke of vegetatieve verschijnselen voor zoals hallucinaties, wanen, sterke emoties waaronder dus religieuze belevingen.

Sommige onderzoekers rekenen ook de “fugue” hiertoe, een merkwaardige, langdurige schemertoestand die dagen tot weken kan aanhouden, tijdens welke de betrokkene tot hoogwaardige, gecoördineerde handelingen in staat is, maar zich daar later niets van herinnert. Een bekend voorbeeld was de schrijfster Agatha Christie, die eens drie weken “afwezig” was, ook uit haar eigen geheugen. Later kon met behulp van anderen ongeveer gereconstrueerd worden wat er in die periode gebeurd was.

Vijf voorbeelden

In *Wij zijn ons brein* noemt Dick Swaab vijf

voorbeelden van bekende personen met religieuze belevingen die hoogstwaarschijnlijk aan temporale epilepsie geleden hebben. Het zijn, in historische volgorde:

1. *Saulus/Paulus* had extatische belevenissen met visuele hallucinaties, viel volgens het verhaal daarna ter aarde en leed vervolgens drie dagen lang aan corticale blindheid (blindheid door malfunctie van de visuele hersenschors), die vaker bij temporale epilepsie beschreven is.
2. *Mohammed* die vanaf zijn zesde jaar aan epileptische insulten leed met religieuze ervaringen en visioenen, vanaf ongeveer 610. Hij hoorde o.a. de stem van de aartsengel Gabriël wiens verzamelde boodschappen de Koran vormen.
3. *Jeanne d’Arc*, de “maagd van Orléans”. Haar leven is minutieus beschreven door zowel de Rooms-Katholieke kerk als de Inquisitie. Met 13 jaar hoorde zij voor het eerst de stem van God, zij zag een helder licht en er waren heiligen die haar adviseerden op haar veldtochten met de Franse legers. Tussen de aanvallen door vertoonde zij alle kenmerken van het zgn. *geschwind*-syndroom (o.a. emotionaliteit, euforie, het idee een opdracht te hebben, sterk moreel gevoel, gebrek aan humor, ingetogenheid met asexualiteit, agressiviteit, ongeduld, soms depressiviteit tot suicidaliteit, diepgaande vroomheid) dat nogal eens bij lijders aan temporale epilepsie gezien wordt.
4. *Vincent van Gogh* werd in 1889 wegens epilepsie opgenomen in Saint-Rémy-de-Provence, maar had al eerder psychotische aanvallen met visuele en auditieve

hallucinaties en bizarre religieuze wanen. Tijdens een dergelijke aanval sneed hij een stuk van zijn oor af. Ook hij had kenmerken van het *geschwind*-syndroom met daarbij een enorme productiviteit. Vanaf zijn twintigste jaar werd hij toenemend religieus en las obsessief in de bijbel. Op de muur van zijn huis in Arles had hij geschreven: “Ik ben de heilige geest...”

5. F. M. Dostojewski, wiens doodstraf wegens lidmaatschap van een radicale groepering werd omgezet in vier jaar verbanning naar Siberië, had honderden epileptische aanvallen waar religieuze ervaringen in extatische vorm aan voorafgingen die hem een groot geluksgevoel gaven. Hij beschreef ze uitvoerig in *De Idiot* en *Boze geesten*.

Het hoeft niemand te verbazen dat lijders aan temporaalkwabepilepsie in een niet-Westerse omgeving geen christelijke beelden en ideeën vermelden. Blijkbaar komt dan toch alleen boven wat iemand in zijn jeugd is ingeprent. Van belang in dit verband is de relatie met sjamanisme zoals dat bij niet-Westerse volken voorkomt. Ook hier is de inhoud gebaseerd op wat men in zijn jeugd (vaak van vader op zoon) geleerd heeft. Dat veel sjamanen aan temporale epilepsie geleden hebben is niet onwaarschijnlijk: in trance raken, contact met geesten, bezweringen, bewusteloosheid.

Nu komen er ook bij andere hersenaandoeningen hallucinaties en wanen voor die een religieuze inhoud kunnen hebben, zoals psychosen, organische hersenziekten, intoxicaties. Wel valt op dat het bij temporale epilepsie om heel specifieke belevingen gaat, nog afgezien van het vóórkomen van het *geschwind*-syndroom tussen de aanvallen door. Ook is van belang dat zulke ervaringen door experimentele prikkeling van temporale schorsgebieden op te wekken zijn. In dit opzicht kan een link gelegd worden naar BDE's (bijna-doodervaringen), belevingen van uittreden uit het eigen lichaam, vaak gepaard gaande met de gewaarwording van een tunnel waarin men zich bevindt, helder licht, muziek, ontmoeting met bekenden uit het verleden, dit alles menigmaal religieus gekleurd en met een

gevoel van rust en vrede. Tal van oorzaken kunnen zo'n BDE opwekken, alle neerkomend op zuurstofgebrek van de temporaalkwab die daar zeer gevoelig voor is: groot bloedverlies, ischemie door hartstilstand, septische of anafylactische shock, traumatische hersenbeschadiging, beroerte, suïcide(poging), bijna-verdrinking, electrocutie, hyperventilatie en te hoge CO₂-spiegels, en verder door stoffen

zoals LSD, psilocybine, mescaline, ketamine. Ook bij het bijkomen uit een coma kan zich een BDE voordoen. Een uittreedervaring kan experimenteel worden opgewekt door stimulatie op de plek waar de temporaalkwab en de pariëtaalkwab (wandbeenskwab) bij elkaar komen, de gyrus angularis. Juist dit mediaal gelegen deel van de temporaalkwab met de hippocampus speelt een grote rol bij de opslag van episodische autobiografische herinneringen, zogezegd de kroniek van ons leven. Prikkeling van de hippocampus heeft dan ook heldere, autobiografische herinneringen tot gevolg, een soort panoramische terugblik. In weerwil van dit alles houdt de anesthesioloog Pim van Lommel vol, na eerst een goede beschrijving van BDE's te hebben gegeven (The Lancet 2001) dat een neurobiologische verklaring niet afdoende is, maar dat de BDE evenals spirituele en paranormale verschijnselen (reïncarnatie, telepathie, telekinese, voorspellende dromen) afkomstig zijn van een

overall in het universum aanwezig bewustzijn, waarvan de individuele mens dan als ontvanger fungeert. Ook zouden gedachten geen materiële basis hebben. In zijn boek *Eindeloos bewustzijn, een wetenschappelijke visie op de bijna-doodervaring* (2007) werkt hij zijn volkomen onwetenschappelijke ideeën nader uit. Vanzelfsprekend wordt dit gretig opgepakt door allerlei zwevers en gelovigen die er een bewijs voor het bestaan van een hierna-maals in zien. (Het is overigens merkwaardig dat niemand ooit heeft verteld dat die tunnel naar de hel leidde.)

Maar met temporale epilepsie en bijna-doodervaringen zijn we er natuurlijk ook nog niet. Het in godsdienst gedrenkte brein omvat veel meer, al was het alleen al om de >>

Fjodor Dostojewski

Pim van Lommel

psychologisch/psychiatrische, sociale en evolutionaire aspecten. In het algemeen gesteld vertonen zulke hersenen veranderingen zoals ze bij alle gevoelens en ervaringen worden gezien. Meer specifiek is het resultaat bij hyper-religiositeit, zoals deze bij diverse hersenziekten optreedt. Soms is er activatie van het belonende dopamine-systeem. Naast de mediale temporaalkwab wordt meestal ook activatie van de nucleus caudatus (die emoties verwerkt) gezien en voorts van de hersenstam, de insulaire schors, de prefrontale en de pariëtale cortex. De laatste kan veranderingen in het lichaamsschema veroorzaken, wat ook een rol speelt bij de BDE! Er kan ook worden vastgesteld dat spiritualiteit en psychopathologie aan elkaar grenzen. Zowel de inhoud als de beoordeling hiervan zijn cultuurgebonden.

Waan

Dit brengt ons ten eerste naar de psychologisch/psychiatrische aspecten van het religieuze brein. Het is een oude discussie of gelovigen die zich in het dagelijks leven vrij normaal gedragen, aan waanvoorstellingen lijden of niet. Vooral voor hen die “recht in de leer” zijn lijkt dit wel degelijk op te gaan. Zij voldoen immers aan de klassieke criteria: zich inbeelden dat er iets is dat niet door anderen kan worden waargenomen, dat invloed heeft op hun doen en laten, waarvoor zij bang zijn en waartoe ze zich regelmatig richten als betrof het een luisterend mens, het welbekende bidden. God is een idee, een construct, net zoiets als nationalisme, blauw bloed of schaamte voor naaktheid (hebt u dat wel eens bij een dier gezien?) Om maar helemaal niet te spreken van de meer concrete voorstellingen die met dit construct gepaard gaan: hemel en hel, hiernamaals, heiligen, engelen, wonderen. Dit alles heeft met de werkelijkheid niets te maken, maar er wordt wel gepretendeerd dat het bestaat.

Nu gaat het in mijn ogen wat ver om, zeg, driekwart van de wereldbevolking gestoord te noemen en de rest, waaronder wij vrijdenkers, als normaal te beschouwen. Ik geef dan ook de voorkeur aan een mooie term die de psychiatrie in voorraad heeft: *waanachtige ideeën*. Het is net een nuance anders en dat biedt de gelegenheid om gelovigen die redelijk aangepast zijn, soms in ethisch opzicht ook iets goeds doen en niet al te intolerant zijn

tegenover anderen, als normale mensen te zien met een geïsoleerde stoornis. Deze onttrekt zich goeddeels aan de ratio en zit mijns inziens meer in de emotionele sfeer. Hierbij herinner ik even aan wat ik eerder *vereringsbehoefte* heb genoemd (Het laaiend vuur, De Vrijdenker, februari 2014).

Over sociale aspecten, ten tweede, zou heel veel gezegd kunnen worden. Er zijn bibliotheken over vol geschreven. Laten we ons hier beperken tot een paar hoofdlijnen, ervaringsfeiten van de laatste 2000 jaar. Er zijn, om te beginnen, heel veel religies. Naar schatting gaat het om minstens 5.000, en met onderverdelingen en afsplitsingen erbij zou het om 10.000 soorten godsdienst gaan – meer dan er talen door mensen gesproken worden! Let wel, de aanhangers vinden allemaal dat zij het ware geloof bezitten, ter verklaring van de wereld, hun leven en het ontstaan ervan. Haat tegenover al die anderen, die niet hun ware geloof beoefenen maar een ander, of “helemaal niks”, schijnt erbij te horen. Gelukkig niet altijd even fanatiek, anders zou deze wereld nog veel meer een strijdtoneel zijn dan ze nu al is. Niettemin zijn tal van oorlogen, in het verleden maar ook tot op de huidige dag, op religieuze motieven gebaseerd of spelen die een rol naast andere. Kortom: de talrijke godsdiensten zijn niet bepaald bevorderlijk voor de wereldvrede. Zonder regelrechte oorlogen zijn en waren religies menigmaal oorzaak van vervolging, onderdrukking, achterstelling en dergelijke, ook in de huidige wereld en op grote schaal.

Sociale aspecten

Een ander sociaal aspect is wat zich in vrijwel iedere geloofsgemeenschap voordoet: de tegenstelling tussen gematigde, meer tolerante en progressieve groeperingen en de fanatici, die militanter en conservatiever zijn. De laatsten zijn meestal in de minderheid, maar dat weerhoudt ze niet de gematigden hun wil op te leggen of in ieder geval niet als echte cq. goede joden, christenen, moslims, hindoes of boeddhisten te beschouwen. Het gaat altijd weer om de “preciezen” tegenover de “rekkelijken” en het is treurig om overal ter wereld te moeten aanzien hoe de laatsten het steeds weer afleggen tegen de fanatici, die vaak gebruik maken van maffiamethoden om hun wil door te drijven. Het lukt de gematigden vrijwel nergens om de fanatici in

toom te houden. Als het zou kunnen, zou het een zegen voor de wereld zijn.

Onder sociale aspecten valt ook de opvoedingskwestie. Hoe ontvankelijk zijn (jonge) kinderen voor religieuze beïnvloeding door ouders en anderen, of bestaat er zoiets als religieuze genen? Uit de ontwikkelingspsychologie is bekend dat jonge kinderen van nature, uit zichzelf, geneigd zijn bovennatuurlijke verklaringen te geven voor gewone, reële fenomenen, of er ontvankelijk voor zijn. Later, naarmate ze opgroeien, worden ze steeds “rationeler”, mits religieuze beïnvloeding door ouders en anderen achterwege blijft. En daar zit het hem nu net in. Rob Nanninga geeft in *Skepter* (Jaargang 26 nr. 2, winter 2013) een overzicht van onderzoek op dit gebied onder de titel Kinderen van God – de cognitieve wetenschap van religie. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat godsdiensten, gezien de percentages in de wereldbevolking, zich op deze manier handhaven en voortzetten. Slechts een minderheid die kritischer en analytischer gaat denken kan als volwassene afstand nemen van religieuze ideeën, vaak tegen de prijs van sociale druk of zelfs levensgevaar in.

Als evolutionaire voordelen van religie, tenslotte, worden beschouwd het bijeenhouden van de groep met allerlei sociale regels, geboden en verboden die voor herkenbaarheid zorgen; voorts een troost en steun in moeilijke tijden, het geven van antwoorden op het vele dat mensen in de hen omringende wereld niet begrijpen en het geloof in leven na de dood dat al zo’n 100.000 jaar oud zou zijn (de Cro-

Magnon-mens). Ook zou een godsdienst geldige redenen verschaffen voor xenofobie, agressie en strijd tegen andere groepen. Hoewel dit alles speculatief is – niemand is getuige geweest van evolutionaire processen die duizenden jaren in beslag namen – is er tegenwoordig wel consensus over.

Veel van het bovenstaande is ontleend aan *Wij zijn ons brein* van Dick Swaab (2010). Zonder veel te willen afdoen aan dit fraaie overzichtswerk, resultaat van vele jaren hersenonderzoek, heb ik toch twee punten van kritiek. Ten eerste wil Swaab nogal eens het betoog uitbreiden met anekdotiek van persoonlijke ervaringen, ontmoetingen, reacties op zijn werk en dergelijke die erg wijdlopijg kunnen zijn. Vervelen doen ze zelden, daarvoor schrijft Swaab te boeiend, maar het vormt wel eens overbodig volume. Ten tweede mis ik maar al te vaak literatuurverwijzingen, aan het eind van een hoofdstuk of bijeengebracht in een notenapparaat achterin. Het is wel duidelijk dat volledigheid hier onhaalbaar is, maar enkele belangrijke reviews en overzichtsartikelen, ook van zijn eigen werk, zouden niet misstaan hebben. Ze zouden het betoog mooi ondersteunen en completeren.

Maar hoe dan ook, of het nu wanen of waanachtige ideeën zijn die het religieuze brein koestert, de tijd zal komen dat God bij de fabeldieren wordt weggezet en dat de meeste mensen zullen beseffen dat daarboven – of daarbeneden – niemand op ze zit te wachten. □

Een nieuwe hoofdredacteur

In het vorige nummer van De Vrijdenker schreef ik dat ik besloten had aan het eind van dit jaar te stoppen als hoofdredacteur. Eigenlijk wilde ik al eerder stoppen, al was het maar omdat ik door (plezierige) familieomstandigheden toch al niet in staat zou zijn alle afleveringen te produceren. Ik was dan ook bijzonder verheugd toen René van Elst bereid bleek met ingang van het september-nummer het hoofdredacteurschap op zich te nemen.

Wellicht zult u denken: die Jan van der Werff houdt er ook snel mee op. Dan hebt u gelijk. Toen ik het hoofdredacteurschap aanvaardde, zag ik mijzelf als een tussenpauze (aardige term voor een vrijdenker), als iemand die slechts een korte tijd die fuctie zou uitoefenen. Tweeënhalf jaar is niet lang, maar voor mij was het lang genoeg. Tot eind van dit jaar blijf ik overigens nog wel lid van de redactie.

Het redactiewerk heb ik wel steeds met plezier gedaan. Ik hoop dat u De Vrijdenker in die tweeënhalf jaar ook met plezier gelezen hebt.

Ik heb er alle vertrouwen in dat ons blad de komende jaren bij René van Elst in goede handen is. Ik wens hem veel succes en plezier in zijn werk toe, en – af en toe – ook een beetje sterkte.

Jan van der Werff

Pleidooi voor nieuw humanisme

FRANS COUWENBERGH (1933) humanosoof

Wereldwijd stelt het humanisme niets voor. In ons Nederland zelfs nog minder. Want waar hier de kerken het leegst zijn en dus de behoefte aan nieuwe zingeving het hoogst, weet het humanisme hier, beschikkend nota bene over een eigen universiteit, de samenleving met lege handen te laten.

De schuld ligt bij de academische filosofie. In de Middeleeuwen werd zij dienstbaar aan de theologie. Een humanist als Erasmus heeft geprobeerd, een eigen filosofisch geluid te laten horen, maar terwijl tijdens de Verlichting dappere vrijdenkers onkerkelijke en zelfs atheïstische denkbeelden durfden te laten horen, heeft de academische filosofie het speelterrein van de Grote Vragen van de mensen aan de kerken overgelaten. Ze heeft zich sindsdien vergenoegd met diepzinnige bespiegelingen over maatschappelijk irrelevante onderwerpen als metafysica en wetenschapsfilosofie, hun irrelevante vertogen verpakkend in esoterisch jargon om ze wetenschappelijk te laten lijken. En toen de kerken vanaf de zestiger jaren begonnen leeg te lopen, bleken de academische filosofen verdwaald te zijn in de woestijn van het postmodernisme.

Lethargie

Vandaag is ze nog altijd de kluts kwijt en heeft ze de mensen nog steeds niets te bieden dan opgewarmde prak van oude Griekse en andere al lang dode filosofen. Het absolute dieptepunt werd voor mij bereikt toen ik de twee apologieën las voor Heidegger, wiens denken na de publicatie van diens 'zwarte schriftjes' in schril licht was komen te staan.

Welk woord schoot mij vanmorgen te binnen toen de abonnementendame mij opbelde waarom ik Filosofie Magazine had opgezegd? Lethargie! Bedenkend dat het academische filosofen zijn die doceren aan de universiteit van de humanisten, moet ik nu ook een woord te bedenken voor het humanisme. NIX.

Let wel, ik heb het hier niet over de individuele filosofen en humanisten. Velen hunner zijn schitterende geesten en schrijven schitterende essays. Maar dat is hun eigen verdienste, niet die van de academische filosofie of van het humanisme. Het valt niet eens mee om uit te maken wat dat is: 'het humanisme'. Bestaat het wel? NIX is volgens mij inderdaad bingo.

Het hoort te bestaan. Want de mensen zitten met Grote Vragen: wie ben ik? Wat ben ik, wat is 'de mens'? Waar doen we het allemaal voor, dat

samenleven? Wat is de zin van het leven?

Humanosoof

Daar horen filosofen/humanisten antwoorden op te kunnen geven. Zij horen de nieuwe geestelijke spelers te zijn op dat terrein. Hoe zij aan de antwoorden moeten komen? Door gebruik te maken van de bouwstenen die de afzonderlijke takken van de relevante wetenschapsgebieden, zoals archeologie, antropologie, paleoantropologie, ethologie, ontwikkelingspsychologie, al jaar en dag aanleveren. De bouwstenen staan in nette rijen klaar op het terrein van de wetenschap, maar geen humanist/filosoof die er een poot naar uit durft te steken. Hebben ze nooit gehad in hun opleiding, dus hoeven ze niet te kennen.

Daarom ben ik me met dat belachelijke woord 'humanosoof' gaan tooien, want ik doe dat al jaren, dat bouwen. Ik heb als leek een coherent verhaal over hoe onze soort van aapmensen tot mensen is geworden. Als filosofische aanvulling op het biologische fossielen- en stenen werktuigenverhaal van de wetenschappers. Maar het is ten hemel schreiend dat het niet al lang door echte filosofen is ondernomen.

Want wat is het gevolg van de lethargie van de academische filosofiebeoefening en de vleugellamheid van het humanisme? Dat, toen in de zeventiger jaren de kerken begonnen leeg te lopen en de mensen begonnen te kijken naar de filosofie voor antwoorden op hun Grote Vragen, de postmodernisten alleen maar bleken te staan juichen bij het verdampen van het laatste Grote Verhaal, dat van het (immers ook collectivistische) monotheïsme. In hun volstrekte onwetendheid omtrent oorsprong en geaardheid van de mens beseften ze niet dat wij talige wezens zijn, levend in een woordenwereld waarin alleen verhalen grip op de concepten geven en een gedeeld ontstaansverhaal grondslag is voor ons gevoel van saamhorigheid. Ze beseften al helemaal niet dat het filosofenwerk is, en geen wetenschapperswerk, om het alternatief te construeren, met door de wetenschappen aangedragen bouw materiaal dus, voor het niet langer functionerende monotheïstische scheppings-

verhaal.

Ze beseften niet, en doen dat nog steeds niet, dat het wegvallen van een “dragend verhaal” – term van Bolkestein – steun gaf aan de “exhibitivistische zelfverrijking” van de mensen die bij het grote geld kunnen, en aan de geldspeculatie die ons in de verarming zou drijven waardoor bijvoorbeeld ik nu mijn abonnementenbestand moet uitdunnen.

Kom op

Zou de academische filosofie zichzelf opnieuw kunnen uitvinden? Ik zou niet weten hoe.

Ik denk dat we beter een nieuw humanisme kunnen opzetten. Gewoon, hier in Nederland, met een stel mensen. Beginnen met het construeren

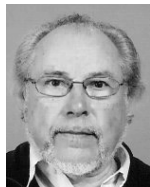
van een ‘dragend verhaal’ waar Bolkestein in 1994 al voor pleitte. Om een nieuw “bezielend verband” aan te brengen in ons “fragmenterende” samenleven, zoals hij signaleerde, en dat van kwaad tot erger zou gaan omdat signaleren alleen natuurlijk niet helpt.

Een nieuw humanisme opstarten! We moeten beginnen bij een nieuw “In den beginne”, want zonder verhaal wordt het niets, net zo min als het oude humanisme ooit iets geworden is en zoals de oude filosofie, ondanks Kant’s aansporing, zich nog steeds niet bezig houdt met het in kaart brengen van “Wat is de mens” en dus geen ‘toegevoegde waarde’ heeft.

Kom op.

□

Onvoltooid gedicht

PAUL MERCKEN (1934, Bunnik) doctor in de wijsbegeerte, historicus van de filosofie en mediëvist

Door al dat gedonder over Donderspakken in Barneveld werd ik vanmorgen wakker met dit gedicht in mijn hoofd. Ik had maar tien minuten om het op te schrijven en het is dus niet af. Dat zie je aan de drie puntjes. Inmiddels heb ik besloten het voorlopig zo te laten.

Misschien wordt het wel mijn onvoltooid gedicht. Elke dichter heeft immers recht op één onvoltooid gedicht. Bij meerdere kan je namelijk zien dat ze nep zijn.

Het zondige dorp

Daar ligt het zondig dorp
Op 't zompig land geplakt,
Alsof een reuzenhand
't Op d'aard' heeft neergesmaakt.

...

Het is alsof
De lente nog niet af is.
De vogels fluiten even,
Maar dra stukt dat geluid.
't Was even feest.
Nu is het liedje uit.

Het is alsof
De lente nog niet af is,
Wanneer een zware schaduw,
Kruipt over 't zwarte meer,
Waar geen gezang meer klinkt.

Het is alsof
De lente nog niet af is,
Wanneer het hele dorp,
De dominee voorop,
Het meer inloopt en zich verdrinkt.

Later omschreef het *Reformatorisch Dagblad* de gebeurtenis als een uit de hand gelopen weder-dooptel.

In Memoriam Rob Nanninga

Rob Nanninga, hoofdredacteur van *Skepter*, en bestuurslid en medeoprichter van Skepsis, is plotseling overleden op de leeftijd van 58 jaar. Hij werd in de ochtend van 30 mei 2014 ogenscheinlijk in slaap aangetroffen achter zijn computer.

Afgestudeerd als leraar Engels en Nederlands bij Ubbo Emmius kon hij als jonge en idealistische leraar geen orde houden, en was daarom maar kort als docent actief. Al in 1976 interesseerde hij zich voor ‘skeptisch’ onderzoek. Dat was de tijd dat Uri Geller furore maakte met zijn lepelbuigtrucjes en de Amerikaanse skeptische organisatie CSICOP werd opgericht – de Nederlandse organisatie zou pas in 1987 volgen. In dat skeptische clubje was hij ook de gangmaker, net zoals hij later in Skepsis belangrijke experimenten op touw zette, met onder meer over pendelen, astrologie en spiertesten. Als geen ander beïnvloedde hij de Skepsis-stijl: wetenschappelijk betrouwbare voorlichting over dubieuze kennispretenties.

Rob was al sinds 1979 in sekten geïnteresseerd. Deze interesse bracht hem bijvoorbeeld in contact met een TM’er die beweerde door meditatie vanuit lotuszit voorwaarts te kunnen hoppen, en een proef waarbij hij dat moest demonstreren op een multiplexplaat die op knikkers rustte, bracht de TM’er tot andere inzichten. Deze man en vele anderen hebben getuigd hoe Rob altijd vriendelijk en respectvol bleef in zijn contacten met ‘andersdenkenden’. Hij was zelf atheïst, maar hij meende dat Bertrand Russell in zijn opstel ‘Why I am not a Christian’ het laatste woord had gezegd, en wat Dawkins, Hitchens, Dennett en Harris en anderen zoal te melden hadden, interesseerde hem niet zo. Of een religie nou drie of drie miljard leden telde, maakte hem weinig uit. Hij hielp zelfs een blad *Religie nu* oprichten, dat bedoeld was om flitsende stukken over Nieuwe Religieuze Bewegingen te publiceren, maar ook dat idealisme liep stuk.

Alles bij elkaar schreef hij ongeveer 175 artikelen van samen ruim 600 pagina’s, voornamelijk in *Skepter*, en vrijwel altijd grondig nagezocht. Daar was toch heel wat over religie bij: wondergenezingen van Sai Baba, de goddelijke helpers van Jomanda, het nut van mediteren, occultistische achtergronden van diverse bewegingen, satanistische paniek, de Bijbelcode, machtsstrijd bij Tibetaanse lama’s, Brama Kumari, Oranjemannen in Ulster, de UFO-sekte Heaven’s Gate, de Moonbeweging, proeven over het gewicht van de ziel, en de vraag of kinderen spontaan in God geloven.

Robs houding jegens religie maakte dat hij enerzijds een stuk als dat van Nicholas Humphrey (*De Vrije Gedachte*, oktober 2003) volstrekt onacceptabel vond voor *Skepter*, maar dat hij toch wel mijn kritische recensie van Dawkins’ *God als misvatting* (Dawkins reduceert religie tot God=Schepper, en weerlegt dit idee met $n=1$ -statistiek en memepseudowetenschap) kon waarderen.

Door de ruzie over Humphrey werd hij naast opmaker en websitebeheerder (sinds 1999) ook hoofdredacteur. Ik volgde hem als secretaris van Skepsis op. In de post-2003 periode had hij een flink aandeel in de ontmaskering van Robbert ‘genverbrander’ van den Broeke. Zijn idealisme maakte dat *Skepter* bloeide (2300 lezers nu), maar dat hij zichzelf ernstig financieel tekort deed. Zijn verscheiden laat bij Skepsis een diepe wonde. Mijn gedachten zijn echter voornamelijk bij zijn vriendin en oude moeder.

Jan Willem Nienhuys is secretaris van Skepsis.

Geen scheepsrecht

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en –management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen

Het beeld van de Eerste Wereldoorlog dat er door vele, of misschien beter een aantal Nederlanders, op na gehouden wordt zal ongetwijfeld bestaan uit loopgraven, massaslachting onder militairen, gifgas, eerste grootschalig gebruik van vliegtuigen en tanks alsmede Nederlandse neutraliteit en een miljoen Belgische vluchtelingen op vaderlandse bodem.

Bepalend voor mijn eigen plaatje van de Eerste Wereldoorlog was het bekende boek over de loopgravenoorlog van Erich Maria Remarque ‘Im Westen Nichts Neues’. Het verhaalt van kameraadschap maar vooral ook van de gruwelen op het slagveld, de in hun darmen verstrikte paarden en de gewonde soldaat die nog poogt op de stompjes, van waar eens zijn armen zaten, naar een veilig heenkomen te kruipen. ‘Im Westen Nichts Neues’, werd in 1929 voor het eerst als boek uitgegeven (verscheen eerder als feuilleton) en is later in 45 talen vertaald. Het was in feite een felle aanklacht tegen de oorlog. Geen wonder dat het door de Nazi’s verboden werd en de auteur het Duitse staatsburgerschap ontnomen.

Het was zo mooi, die periode voorafgaand aan de oorlog die in 1914 zou beginnen. De mensen waren in optimistische stemming: er werd gebouwd als nooit te voren en de ene uitvinding na de andere werd gedaan. En toen, voor de in internationale politiek niet-ingewijden, kwam de oorlog, the ‘Great War’, als een verrassing.

Had men het echt niet zien aankomen? In elk geval had men het wel kunnen zien aankomen. Oorlogen hebben immers vele oorzaken: politieke, economische, psychologische en onder meer historische oorzaken. Er zijn aanleidingen tot oorlog, zoals politieke moorden. Er zijn ook omstandigheden van duurzame aard, zoals religies en etniciteiten die in de gewelddadige conflictfase, wat een oorlog is, hun bijdrage aan de oorlog leveren. Een speciale cluster oorzaken van de Eerste Wereldoorlog was met name gelegen in het feit dat tal van staten zich door middel van al dan niet geheime afspraken en verdragen tot wederzijdse bijstand verbonden hadden. Oorlog – een indertijd normale voortzetting van de diplomatie – zou daardoor gewild, maar ook ongewild, het resultaat zijn van op zich niet van nationaal levensbelang zijnde relaties, gebeurtenissen en situaties die op enigerlei wijze in elkaar grepen. Een moord op een troonopvolger was toen de ‘trigger’ die, welhaast onvermijdelijk, het proces naar een wereldoorlog op gang bracht. Thans geldt dat wederzijdse betrekkingen, maar dan niet alleen van politiek-militaire aard, maar vooral ook van politieke en economische aard, juist een zekere garantie zijn voor de huidige en toekomstige afwezigheid van een grote interstatelijke oorlog. De basisvooronderstelling dat het internationaal gebeuren alleen door onafhankelijk staten wordt bepaald, staten die uitsluitend het eigen voordeel voor ogen hebben, is verleden tijd. Het bewustzijn heeft postgevat dat problemen op tal van gebieden – milieu, economie, defensie, gezondheid, voedselvoorziening etc. – slechts door middel van hechte samenwerking kunnen worden opgelost.

Helaas bleek voorafgaand aan dat inzicht nog een Tweede Wereldoorlog nodig, een oorlog die een ieder die zien wilde al gegeven was met het voor Duitsland zeer vernederende Verdrag van Versailles.

Na de Tweede Wereldoorlog waren er nog hele volksstammen die er als vanzelfsprekend van uitgingen dat de Derde Wereldoorlog er nog aan kwam. Het zou de afrekening worden tussen het vrije Westen en de in vele opzichten te verwerpen Sovjet-Unie. De voorzienigheid oordeelde echter anders: een Derde Wereldoorlog was geen scheepsrecht. De nucleaire afschrikking deed zijn werk. En de Sovjet-Unie zeeg ineen, niet als gevolg van ontploffende westerse bommen en granaten, maar ze regelde zelf haar ondergang. Er was geen bloedige Derde Wereldoorlog voor nodig. Noodzakelijke samenwerking, zowel regionaal als op wereldschaal, zou steeds verder geïnstitutionaliseerd worden. De ervijanden Frankrijk en Duitsland zouden elkaar als goedgeaarde leden van de Europese Unie niet meer te lijf gaan. De economieën van de afzonderlijke landen zullen zich steeds meer vervlechten en de communicatierevolutie zal op den duur, naast problemen, ook een politiek wereldbewustzijn bij de aardbewoners mogelijk maken. Oorlog tegen de ander is praktisch steeds ook oorlog tegen jezelf geworden. Nederlanders, die de Duitsers nog ‘10 mei 1940’ betaald willen zetten, zullen daartoe, helaas voor hen, een beroep moeten doen op het Duits-Nederlandse legercorps. Er is, ondanks de schijn van het tegendeel, meer reden tot optimisme dan pessimisme in de steeds meer één wordende wereld van vandaag. Dit ondanks haar talrijke intrastatelijke oorlogen en uitvergroete spanningen. □

Al voor de Oude Grieken was steniging barbaarse en goddeloze eigenrichting

ANTON VAN HOOFT (1943) klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

De Pakistaanse Farzana Iqbal werd gestenigd onder aanvoering en aanvuuring van haar vader, broer en de verloofde die zij als huwelijkspartner had afgewezen. De 25-jarige Iqbal was naar het gerechtshof in Lahore gekomen om daar te verklaren dat zij uit vrije wil was getrouwd met de man van haar keuze. Dat zij vóór het gerechtsgebouw werd vermoord is symbolisch voor de tegenstelling tussen rechtsstaat en eigenrichting: de (mannelijke) horde wenste zich niet te onderwerpen aan de wetten van het land. Een bemoedigend teken is dat de vader is gearresteerd en dat Pakistaanse juristen hun afschuw uitspreken: het koloniale verleden heeft in elk geval het besef bijgebracht dat steniging niet in de rechtsstaat past. Niet voor niets zijn het de theocratieën zoals Saoedi-Arabië die steniging in de wet hebben opgenomen: zij hebben de beschavende invloed van een koloniale fase gemist.

Steniging als executiemethode is van oudsher alleen in zwang in het Midden-Oosten: liggen daar meer stenen voor het oprapen? In de Nederlandse polder ligt het werpmateriaal immers niet voor het oprapen. Of moet worden vastgesteld dat het daar gewoon nog ernstig aan rechtsstatelijkheid mankeert?

Natuurlijk is in het verleden een verklaring te vinden – maar de geschiedenis verklaart wel, maar is nooit een argument.* In de Oude wereld stelde de staat niets voor. Recht kon alleen worden gedaan op lokaal en tribaal niveau. Die situatie bestond bijvoorbeeld in de herderssamenleving van het vroege jodendom en in de woestijncultuur van de islam (niet voor niets is volgens de Koran de kameel de hoogste schepping van allah). Bij de Joden kregen geldende gewoontes een zekere formalisering in de Thora. De joodse wetten achtten steniging gepast bij allerlei vormen van ‘zonde’ en niet bij echte misdaden, die onder het strafrecht vallen, zoals moord. Het ging om zaken zoals het verbreken van de sabbatrust, het vervloeken van jahweh, afgoderij, zich met magie bezighouden, van het jodendom afvallen, overspel, tegen de ouders opstaan, maagdelijkheid aan de echtgenoot voorwenden, homo-seksualiteit en bestialiteit. Het zijn allemaal vergrijpen waardoor de gemeenschap zich besmet voelde. Door collectief stenen naar de zondebok te gooien reinigde de groep zich. Ditzelfde idee van uitstoting zit in het werpen van 49 of 70 steentjes door islamitische pelgrims tijdens hun hadj naar de drie zuilen die op de plek staan waar de duivel ooit aan Abraham verscheen. Steniging als doodstraf komt overigens niet in de Koran voor, evenmin trouwens als besnijdenis.

De gezamenlijkheid van de steniging vrijwaart het individu van verantwoordelijkheid: het is immers onduidelijk wie de dodelijke steen heeft gegooid (zoals bij het vuurpeloton de soldaat kan geloven niet vermoord te hebben).

Kwam steniging vaak voor? In het Oude Testament komen maar enkele concrete gevallen voor zoals dat van de zoon van een Joodse vrouw en een Egyptische man die jahweh vervloekte (Leviticus 24:10–23) en een man die op de sabbat hout sprokkelde (Numeri 15:32–36). Maar dat wil niet zeggen dat steniging niet regelmatig werd gepraktiseerd; het ging tenslotte om een officiële rechtspleging, die zich daarom aan rapportage onttrok. Het verhaal van Jezus’ reactie op de dreigende steniging van de overspelige vrouw (‘wie van u zonder zonde is, werpe de eerste steen’) suggereert dat het om een bekende praktijk ging, anders zou het incident niet als parabel hebben kunnen werken (Joh. 8,2-11). Zelf dreigde hij het slachtoffer van spontane steniging te worden door zijn als godslasterlijk ervaren uitingen (Joh. 10:31-39).

Het bekendste geval van een voltrokken steniging is dat van Stefanus (Handelingen 6 en 7). Ook in dit geval blijkt het om rechtspleging buiten het wettelijke kader te gaan. Fanatieke joden sleepten hem wegens godslastering voor het Sanhedrin. Daar tergde hij de Oudsten door zijn vrijmoedige geloofsbelijdenis. ‘Ze schreeuwden en tierden, hielden hun handen voor hun oren en stormden met zijn allen op hem af. Ze dreven hem de stad uit om hem te stenigen.’ Zo werd Stefanus de eerste van de christelijke ‘bloedgetuigen’ (mooi oud-Nederlands voor het Griekse *martyres*; zelfs in NRCHandelsblad werd ‘martelaar’ ooit begrepen als iemand die martelt!).

Wat mij in de historische en de eigentijdse gevallen treft is het schokkende gebrek aan godsvertrouwen bij de stenigers, die zich beroepen op de heilige traditie, gelegitimeerd door een god; als ze werkelijk geloofden zouden zij ervan overtuigd moeten zijn dat god de zondaar wel hier of in het hiernamaals passend zou straffen. Waarom moeten zij god – letterlijk – een handje helpen?

Uitgenodigd door het onvolprezen Onvoltooid Verleden Tijd van de VPRO om op 1 juni 2014 te vertellen hoe het historisch zat met steniging vroeg ik me als classicus ook af hoe de Grieken ertegenover stonden. Natuurlijk werden er in de Oudheid bij relletjes ook wel eens stenen gegooid. Er is het geval van het Atheense raadslid Lykidas die wegens vermeend heulen met de Perzen door een woedende menigte met stenen wordt doodgegooid. Vrouwen doodden daarop op dezelfde manier zijn echtgenote en kinderen (Herodotos, *Historiai* 9,5). Hier gaat het duidelijk om een uit de hand gelopen politieke rel, zoals de wereldgeschiedenis er vele kent. Het element reiniging van zonde ontbreekt volkomen.

Niet alleen had steniging geen plaats als wettelijke executiemethode, zij werd ook als onbeschaafd afgewezen. Sprekend voor de afwijzing is in dit verband Aischylos' tragedie *Eumeniden*. Daarin heeft Orestes in Apollo's heiligdom in Delphi een toevlucht gevonden voor de Wraakgodinnen. Deze Furiën achtervolgen hem omdat hij bezoedeld is door het doden van zijn moeder Klytāimnestra. Orestes voelde zich tot die daad verplicht omdat zij zijn vader Agamemnon had vermoord, maar hoe dan ook had hij een moedermoord begaan... In het toneelstuk komt Apollo, god van de beschaving en harmonie, uit zijn tempel en zegt tot de Wraakgodinnen: 'Eruiet, beveel ik [...] het past jullie niet deze woning te benaderen, maar wel die van onthoofdingen, uitsteken van ogen, afslachtingen, castraties, amputaties, **steningen** en spietsen' (179-190). Met andere woorden: de wereld van de barbaren buiten 'Europa'. De Furiën veranderen in de Welgezinden (= Eumeniden) en Orestes wordt door het Atheense gerechtshof vrijgesproken. Het officiële recht zegeviert hier dus over de duistere machten van wraak.

Sokrates drinkt in de beslotenheid van de Atheense staatsgevangenis de gifbeker te midden van zijn wanhopende vrienden

Stefanus buiten de muren van Jeruzalem gestenigd

De afwijzing van gruwelijke vormen van terechtstelling verwijst naar de beschaafde Atheense praktijk: executies waren geen publieke vertoning, waarbij bijvoorbeeld breiende vrouwen toekeken hoe de koppen

onder de guillotine rolden. Sokrates, de bekendste terdoodveroordeelde, nam zijn dosis scheerlingsap in de beslotenheid van de gevangenis, omringd door vrienden. Zo vormt al de eerste volksmacht ter wereld het bewijs dat de democratische rechtsstaat beschaving brengt. □

Noot

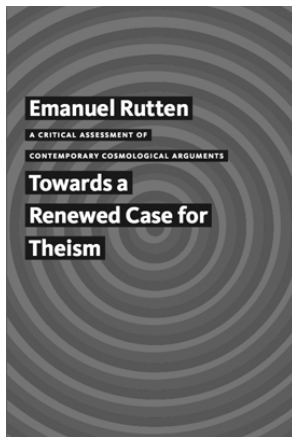
*Als iets lang bestaat, kan het juist de hoogste tijd zijn het fossiel eindelijk eens af te schaffen. Neem bijvoorbeeld de monarchie. Zij kan haar functie hebben gehad in de eerste staatsvorming in het Mesopotamië vijfduizend jaar geleden, maar nu kunnen we het toch zeker zonder een erfvorst 'bij de gratie (genade) gods' doen?

God en de mogelijke werelden van Rutten

RENÉ VAN ELST Amsterdam 1950, gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; lid van DVG sinds maart 2014; redacteur van De Vrijdenker sinds mei 2014

De filosoof en wiskundige dr. ir. G.J.E. (Emanuel) Rutten (1973) heeft in zijn Engelstalige proefschrift “Towards a Renewed Case for Theism” (2012) een nieuwe argumentatie voor het bestaan van God geïntroduceerd. Men spreekt wel van een godsbewijs, maar die titel verdient het, ook volgens Rutten zelf, niet. Zijn werk heeft de pers gehaald en tot allerlei debatten en publicaties geleid.

Als ik het goed heb, is in De Vrijdenker alleen in het nummer van 2014, op p. 15, enige aandacht aan Rutten's argument besteed. Graag ga ik er nu wat nader op in. Daarbij loop ik het risico bokken te schieten, want ik doe hier als niet-filosoof uitspraken over de gedachteconstructies van een expert in de logica. Maar: niet geschoten is altijd mis!

Bewijslast niet verlegd

Een pluspunt van Rutten's benadering is dat hij niet, zoals Paas en Peels in hun boek “God Bewijzen”, beweert dat de gelovigen niet hoeven te bewijzen dat God bestaat en dat atheïsten maar moeten bewijzen dat God niet bestaat, als ze dat per se vastgesteld willen hebben. Rutten besteedt niet alleen diepgaande aandacht aan traditionele en nieuwe kosmologische argumenten; hij doet ook zijn best om met nieuwe en verbeterde argumenten te komen.

Het modaal-epistemisch argument

Zijn nieuwe argument wordt modaal-epistemisch genoemd, omdat het specifiek is gericht op wat wij kunnen kennen en hoe zeker wij over die kennis kunnen zijn. Rutten benadrukt dat het gaat om de logische mogelijkheid van God's bestaan; hij neemt bewust afstand van zijn persoonlijk geloof in het opgevoerd.

Ik geef hier niet de formele versie van het argument (p. 180) weer; de onderstaande nadere uitwerking van de redenering, met gebruikmaking van passages uit de naburige pagina's van het boek, is m.i. duidelijker.

1. Met God is bedoeld “de onveroorzaakte persoonlijke eerste oorzaak van alles”.
2. Er zijn uitspraken als: “God bestaat” of: “God bestaat niet”.
3. Van zo'n uitspraak kan men zeker weten dat zij waar is of men kan dat niet.
4. Het is onmogelijk zeker te weten dat God niet bestaat. Want, wat er ook voor argumenten tegen dat bestaan zijn, er is altijd een mogelijkheid dat God toch bestaat.
5. Als men niet zeker kan weten dat een uitspraak waar is, dan moet die uitspraak wel onwaar zijn. Toelichting (vrij vertaald): als een uitspraak waar zou kunnen zijn, dan is er een mogelijke wereld waarin iemand zeker weet dat die uitspraak waar is. Als niemand in alle mogelijke werelden zeker kan weten dat de uitspraak waar is, dan ligt het voor de hand dat dat komt doordat die uitspraak onwaar is. Als men in de reële wereld niet zeker kan weten dat een uitspraak waar is en ook niet in allerlei mogelijke werelden, dan is het aannemelijk dat de uitspraak feitelijk onwaar is. Een mogelijke wereld is een denkbare wereld die geen interne tegenstrijdigheden omvat.
6. Uitgaande van wat aangetoond is in de punten 4 en 5, is nu vast te stellen dat de uitspraak “God bestaat niet” onwaar is, omdat men niet zeker kan weten dat zij waar is. Als deze uitspraak onwaar is, dan moet God wel bestaan.

Overdenking van de argumentatie

Ongelovige lezer, vindt u het bovenstaande voldoende om zich nu op stel en sprong aan te melden bij een kerkgenootschap?

Punt 4 kunnen wij juist noemen, want dat zegt eigenlijk wat theïsten én atheïsten al zo vaak zeggen, en terecht, nl. dat men niet kan bewijzen dat God niet bestaat. Als we dat combineren met punt 5, is op de logica in punt 6 weinig aan te merken. Menen wij niettemin dat de slotconclusie onjuist is – en dat doen we natuurlijk – dan zullen we de fout in punt 5 moeten zoeken. Ik merk daarover het volgende op:

- A. In een discussie op niveau zal een atheïst nooit beweren “God bestaat niet”, omdat hij weet dat hij dat niet kan bewijzen en dat hij er dus ook niet absoluut zeker van kan zijn. Zo’n uitspraak dient alleen als korte samenvatting van bijvoorbeeld “Ik zie onvoldoende redenen om aan te nemen dat er een persoonlijke eerste oorzaak is.” De atheïstische uitspraak “God bestaat niet” is geen uitspraak over een (vermeend) feit; het is een afwijzende reactie op de uitspraak “God bestaat”, omdat die uitspraak niet door feiten wordt geschraagd.
- B. De kennis, waarover Rutten spreekt, is kennis zoals bedoeld door Descartes, u weet wel, de filosoof van “Ik denk, dus ik besta”. Volgens Descartes is kennis van iets hebben: overtuigd van iets zijn op zulke goede gronden, dat niets die overtuiging aan het wankelen kan brengen; dit staat gelijk aan volmaakte zekerheid. Als iemand er overtuigd van is dat God niet bestaat, kan die overtuiging in principe heel makkelijk aan het wankelen worden gebracht, namelijk doordat God zélf zich aan de betrokkene openbaart. Maar als iemand overtuigd is van het bestaan van God, is er geen enkel concreet bewijs dat deze overtuiging aan het wankelen kan brengen. Immers, waar niets is, kan ook niets te voorschijn getoverd worden als bewijs daarvan.
- C. Meer concreet kunnen we van punt 5 – zonder er mogelijke werelden bij te halen – met een voorbeeld de onjuistheid laten zien. Wetenschappers hebben theorieën geformuleerd inzake “zwarte gaten” in het heelal. Die zijn per definitie moeilijk waarneembaar. Ook als we omtrent zulke objecten

nooit volmaakte zekerheid krijgen, is dat toch geen bewijs dat ze niet bestaan. In vergelijkbare zin kunnen wij spreken over God: dat wij hem niet kunnen waarnemen, bewijst niet dat hij niet bestaat (maar het geeft wel te denken!)

- D. Zeker weten dat God niet bestaat is niet mogelijk, omdat men het niet-bestaan van iets niet kan waarnemen. Dat geldt ook voor allerlei andere goden of verzonnen personages of objecten of gebeurtenissen, hoe logisch mogelijk ze ook zijn. Rutten stelt wat betreft het zeker weten een onrealistische eis. Zowel wetenschappers als ‘gewone mensen’ nemen informatie over dingen die ze niet direct kunnen waarnemen voor waar aan op basis van waarschijnlijkheid, niet op basis van ‘zeker weten’.
- E. Mijn conclusie is dat het een brug te ver is te zeggen dat God bestaat, als men niet met absolute zekerheid kan weten dat hij niet bestaat.

Mogelijke kritiek weerlegd?

Het is te prijzen dat Rutten uitvoerig ingaat op allerlei bezwaren die met name uit atheïstische hoek tegen zijn argumentatie zouden kunnen worden ingebracht. Reken maar dat Rutten ze – naar zijn eigen mening – allemaal weerlegt, want anders had hij zijn godsbewijs wel uit het proefschrift geschrapt. Ik besteed hier aandacht aan zijn weerlegging van twee van die bezwaren; alle bezwaren en weerleggingen de revue laten passeren zou veel te ver voeren.

Bezwaar 1. Een atheïst zou kunnen zeggen dat men van het bestaan van God ook niet zeker kan zijn, waaruit dan zou volgen dat hij niet bestaat.

Rutten stelt tegenover dit bezwaar, dat er een mogelijke wereld is met een hiernamaals waarin men na de dood kennismaakt met God en dan weet dat hij bestaat. Weten dat hij bestaat is dus logisch mogelijk. Een atheïst kan echter geen wereld bedenken waarin men zeker kan weten dat God niet bestaat, want het is plausibel dat er in een wereld zonder God ook geen hiernamaals is. Dus de theïst staat sterker, meent Rutten, die naar mijn mening het bezwaar daarmee geenszins ontkracht.

Dat er in een mogelijke wereld zonder God ook geen hiernamaals zou zijn, lijkt mij niet vanzelfsprekend, want een hiernamaals >>

zonder God is logisch mogelijk. Iemand die sterft en God dan in dat hiernamaals niet tegen het lijf loopt, heeft net zo min zekerheid omtrent diens niet-bestaan, als wanneer hij zou zijn blijven leven.

Dit voorbeeld bevestigt mijn standpunt dat het concept van mogelijke werelden ons niet verder helpt. Rutten gebruikt een verzonnen logisch mogelijke situatie als onderdeel van een argumentatie voor het reëel bestaan van iets. Dat kan alleen maar mislukken, zeg ik dan als niet-filosoof.

Weten dat God bestaat, is inderdaad niet logisch onmogelijk; God hoeft zich maar in deze wereld te openbaren en wij, ongelovige Thomassen, zijn overtuigd. En dat het onmogelijk is om absoluut zeker te weten dat God niet bestaat, daar waren we het al over eens.

Bezwaar 2. *Iemand zou kunnen zeggen dat we niet zeker kunnen weten dat eenhoorns niet bestaan; die moeten dan dus wel bestaan.*

Rutten noemt dit evident absurd – terecht natuurlijk, maar toch gooit hij zijn argument hierom niet in de prullenbak. U voelt al wat er nu komt... een mogelijke wereld, nu eentje waarin God bestaat en niets geschapen heeft en dus weet dat daar geen eenhoorns bestaan. Ook is een wereld mogelijk met een technologie waarmee die wereld zo grondig kan worden doorzocht, dat het bestaan van eenhoorns kan worden uitgesloten. Het is dus logisch mogelijk om zeker te weten dat eenhoorns niet bestaan, maar het blijft onmogelijk om zeker te weten dat God niet bestaat. Tot zover Rutten.

Mijn reactie op het redeneren vanuit mogelijke werelden heb ik al gegeven. Het probleem wordt met het bovenstaande wel helderder: de God van Rutten is per definitie ongrijpbaar; hij onttrekt zich aan elk onderzoek – of het nu gericht is op het aantonen van zijn bestaan dan wel van zijn niet-bestaan. Hij ‘bestaat’ buiten ruimte en tijd, dus naar menselijke maatstaven

bestaat hij niet als een entiteit of object, eerder als een abstractie, inderdaad: als logische mogelijkheid.

Achtergrond

Rutten beroept zich op een eeuwenoude traditie die stelt dat de wereld ten diepste, in zijn essentie, begrijpelijk en kenbaar is. Hij stelt dat de laatste tijd een herleving van die traditie te zien is. Zijn argument zegt dat als de wereld inderdaad ten diepste kenbaar is, op grond daarvan beargumenteerd kan worden dat God bestaat.

We hebben het hier over de metafysica; een denktraditie waar allerlei filosofen heel wat tegenin hebben gebracht; een denkwijze die de mensheid naar mijn indruk zo goed als niets heeft opgeleverd en in feite de vooruitgang heeft gehinderd.

Gelovigen kunnen zich niet voorstellen dat de werkelijkheid niet volledig kenbaar zou zijn, omdat de schepping huns inziens het product is van een superieure intelligentie die alles kan en kent. In hun visie is de mens naar God's beeld geschapen en moet de mens dus ook in principe tot het weten en kennen van alles in staat zijn.

Rutten leeft in een andere wereld dan wij. De zijne staat onder de heerschappij van een Grote Geest, een alomtegenwoordig onstoffelijk opperwezen. In zijn wereld is alles mogelijk en kenbaar en bekend, want het opperwezen is almachtig en weet alles. Wonderen zijn er niet uitgesloten. Geest en lichaam van de mens bestaan daar min of meer los van elkaar; mensen hebben een ziel die na de dood kan voortbestaan in een (eeuwig) hiernamaals. Dat Rutten filosofeert met verwijzing naar logisch mogelijke werelden waarin God en een hiernamaals bestaan moet ons dus niet verbazen. *Wij* zouden niet op het idee komen om dat te doen. Rutten leeft in een magische wereld, waarin wij ons niet kunnen verplaatsen. □

Weblinks

Het proefschrift is als pdf-bestand te vinden op dit webadres:

http://www.gierutten.nl/towardsarenewedcasefortheism_erutten.pdf.

Voorts kunnen we Nederlandstalige artikelen van Rutten over dit onderwerp op internet vinden, o.a. “Een modaal-epistemisch argument voor het bestaan van God” uit Radix, Tijdschrift over geloof en wetenschap, Jaargang 38, #3, 2012, pp. 206-215, weblink: http://www.gierutten.nl/Radix383_ERutten.pdf.

Bestaat de werkelijkheid?

FRANS COUWENBERGH (1933) humanosoof

Wat een onzinvraag. Ieder weet dat bijvoorbeeld de tafel waarop het boek ligt dat zij/hij leest, bestaat. Je ziet de tafel met eigen ogen en je voelt de hardheid ervan onder je elleboog.

Tegelijk weet je heus wel dat het woord (concept, afbeelding) 'tafel' maar een woord is en niet de tafel zelf. Ceci n'est pas une pipe schreef Magritte op zijn afbeelding van een pijp.

Maar hoe zit dit met het woord 'werkelijkheid'? Bestaat er behalve het woord ook een tastbare werkelijkheid? Zoeken we op. Wikipedia. "Het begrip **werkelijkheid** is een aanduiding voor de wereld, waarin we leven, en is verwant aan de begrippen 'realiteit' en het bestaan." Dat het toch niet zo'n onzinvraag is, blijkt uit de tweede alinea die "Het bestaan van de werkelijkheid" als titel draagt. Met een foto van Aarde als illustratie. Onze planeet als bakermat van de werkelijkheid? Laten we het breder zien: het heelal als bakermat.

De werkelijkheid begon met de *oerknal*. Hoe de *oerknal* begon? Daarover is nog geen consensus onder de astronomen. Omdat het een astronomen-ding is, vind ik de *oerknal* als begin al astronomisch genoeg. Van toen af begon de materie zich te vormen, waaruit de tafel en onze ellebogen bestaan.

Harde werkelijkheid. Allemaal volgens de wet dat wanneer iets kán, het vroeg of laat ook gebeurt. Door samenklontering ontstonden de reusachtige oersterren. Die leefden maar kort. Uit hun resten ontstonden, door nieuwe samenklontering, de tweedegeneratie-sterren, maar er hadden zich ook al complexe moleculen gevormd. Uit de im- en explosies van de tweedegeneratie-sterren vormden zich de myriaden sterrenstelsels, waaronder onze

Melkweg. Er hadden zich ook nog veel meer complexe moleculen gevormd, waaronder 'organische' (koolstofhoudende).

Samenklontering verloopt chaotisch, en behalve myriaden zonnen van heel verschillende afmetingen is er nog een boel sterrenstof dat wel samenklontert maar te weinig massa heeft om, net als de zonnen, kernfusie te ontwikkelen. Dat worden planeten en daar is Aarde er één van.

Myriaden sterrenstelsels, met myriaden-in-het-kwadraat zonnestelsels, één op de zes ervan met een Aarde-achtige (dwz rotsachtige) planeet: daar moeten toch heel wat aardes met tafels en ellebogen erop rond draaien zou je zeggen, en dus van lui die dit heelal als werkelijkheid aanduiden.

Dat valt te bezien. We kunnen nagaan aan welke voorwaarden onze Aarde heeft moeten voldoen om zo'n prachtig tijdschrift als De Vrijdenker te herbergen. Laten we beginnen met *leven*. Want zodra de astronomen een planeet met *leven* ontdekken, zullen ze champagne ontkurken, reken maar. Want wat sommen ze voor ons op?

De eerste vereiste is een middelmaatje zon. Verder: die moet zich in de buitenwijken van zijn sterrenstelsel bevinden, ergens tussen twee spiraalarmen: zelfs binnen zo'n arm is het al te onrustig. Want wat heb je aan *leven* dat onmiddellijk na zijn ontstaan al in elkaar dondert? Maar ook niet te ver weg naar de uiteinden van de armen, want de sterren daar bevatten te weinig metalen. Verder moet de zon tenminste één rotsachtige planeet hebben binnen zijn *biosfeer*, de afstand waar water niet allemaal verdampt en ook niet allemaal bevriest.

Nu zijn de myriaden al behoorlijk geslonken. Maar van de andere kant, áls? Dan móét er ook *leven* op zijn. Want de organische moleculen bevinden zich vrijwel overal in het heelal. >>

Ik ga hier stilzwijgend uit van de veronderstelling dat *leven* in het heelal hetzelfde op koolstof gebaseerde *leven* is als op Aarde. Hoewel er mogelijk ook *leven* bestaat dat bijvoorbeeld op silicium is gebaseerd. Maar ik weet niet of astronomen daar rekening mee willen houden, dus ik laat dat hier maar zitten.

Hoe dan ook, ook dát *leven* moet dan ook nog de tijd van leven krijgen om te evolueren. Dus grote medeplaneten die meteorieten wegvangen, en graag ook een maan die de aardeplaneet stabiliseert en leven in de brouwerij van zijn zeeën brengt. En door zijn aantrekkingskracht op het vloeibare binnenste van Aarde aardmagnetisme veroorzaakt, en daarmee een ionosfeer welke het *leven* buiten de zeeën afschermt van de straling van de zonnewind. En vulkanisme, dat de planeet van een warme mantel van CO₂ tegen de kou van het heelal voorziet. Maar dan weer niet teveel, zoals Venus heeft, en niet te weinig, zoals Mars en Maan hebben. Kortom, precies zoveel als Aarde heeft, graag.

George Berkeley

Nu wordt de spoeling al heel dun. Ruimte-telescoop Kepler heeft in zijn drie jaar speuren 3553 planeten onderzocht, iets meer dan 100 in de biosfeer van hun zon. Tien ervan hebben een aanvaardbare afmeting, en in april dit jaar konden de onderzoekers melden dat ze nu eindelijk één echte rotsachtige planeet van de afmeting van Aarde in de biosfeer van zijn zon te pakken hebben. Hè, jammer, zijn zon is niet goed. Het is een 'rode dwerg'. 'Rode dwergen' produceren aanhoudend krachtige zonnevlammen. En *leven* heeft nou eenmaal rust en stabiliteit nodig.

Maar gesteld nou dat die zon wél een gele zou zijn geweest, zoals onze Zon. Met zeeën, en met vulkanisme van het juiste gehalte, en met een maan die voor aardmagnetisme zorgt door zijn aantrekkingskracht? Een met afschermdereuzenplaneten in de buurt? Hadden we dan kans gehad op een tafel met ellebogen erop aldaar?

Hoho, je bedoelt **bewust leven**? Weet wel waar je het over hebt? Dan heb je het over *menselijk leven*. Maar dat is zelfs op onze Aarde puur toeval. Het zou al champagneturken doen vliegen als er plantaardig en dierlijk *leven* op

zou voorkomen. Dan zouden we er over kunnen fantaseren om er een menselijke kolonie te stichten, die daar dan alle fouten zou kunnen vermijden waar we ons op onze eigen Aarde aan hebben bezondigd.

Terug naar de werkelijkheid. Hoewel, zelfs die 'rode dwerg' is werkelijkheid. Maar op zijn planeet Kepler-186f is er alleen werkelijkheid, geen concept (naam, woord, symbool) ervoor. Laat staan een tafel.

Waarom hebben filosofen in het verleden toch zo diepzinnig zitten worstelen met dit simpele vraagstuk? De beruchtste ontkennende beantwoording van de onzinvraag of de werkelijkheid

bestaat, was bij mijn weten George Berkeley (1685-1753) die op 25-jarige leeftijd zijn "Verhandeling over de beginselen van het menselijke kennen" publiceerde. Daarin leverde hij kritiek op John Locke's boek *Essay concerning human understanding* (1690). Locke stelde dat mensen als *tabula rasa* geboren worden en dat ervaringen alsmede de reflectie op die ervaringen bij de mens de ideeën aanbrengen. Hij maakt

daarbij onderscheid tussen simpele ideeën annex uiterlijke ervaringen, en samengestelde ideeën zoals aantal, ruimte, God, oorzaak en gevolg. Verder stelt hij dat *ideas* alleen aanwezig zijn in het verstand en dat ze dus niet de objecten zelf zijn. Ze zijn representaties van de dingen, niet de dingen zelf.

Nou. Als Locke met *ideas* hetzelfde bedoelde als de humanosoof met *namen voor de dingen*, dus woorden, symbolen, concepten, dan had hij gewoon gelijk.

De jonge Berkeley ontkende dit niet maar vond het niet genoeg. Hij vond dat alleen die representaties (*ideas*) van de dingen werkelijkheid zijn en dat de dingen zelf alleen schijn zijn. Dat ze alleen bestaan doordat ze waargenomen worden door ons. *Esse est percipi*.

Hij was evenwel niet zo gek dat hij bij 't oversteken door zou lopen als er net een koets aankwam. Hij is op latere leeftijd bisschop van Cloyne geworden en bleef dat tot hij 18 jaar later overleed. Leuke man verder, hoor.

Immanuel Kant (1724-1804) had al wel degelijk het gevoel dat we in een woordenwereld leven. Een wereld waarin de dingen voor ons slechts bestaan als en in zoverre we er een *naam* voor hebben. En dat de *Dinge an sich* ons dus

ontglippen. Nou, én? zou Wittgenstein later zeggen. Gewoon niet over lullen dan. (Zodra een *Ding* buiten ons *namen* bereik voor ons van belang lijkt te worden, hebben we er onmiddellijk een *naam* voor, zo zijn we wel. En dan hebben we het binnen onze woordenwereld getrokken.)

Maar nee, zo simpel mocht het niet zijn voor de academische filosofen, stel je voor. Dan zou jan-en-alleman het kunnen begrijpen, en wat stelde hun academische discipline dan nog voor? Want voor het echte werk, DE MENS – Kant had het op 't laatst van zijn leven nog eens klip en klaar als het belangrijkste item voor de filosofie-beoefening aangegeven – hadden de kerken een embargo opgeworpen. Immers, daar was de macht van de kerken zelf over jan-en-alleman nou net op gebaseerd.

Dus restte de filosofen niets anders dan het zijns-vraagstuk in duistere betogen voort te zetten, als *fenomenologie*, *existentialisme* en

kenleer. Tot op de dag van vandaag. Terwijl de mensheid om een door alle mensen te delen basisverhaal zit te springen en het hún pakkie-an is om daar voor te zorgen. Och, daar begin ik weer ...

Op de vraag of de werkelijkheid bestaat zou ik, net als op de vraag of God bestaat, willen reageren met: wat bedoel je? Ligt eraan waar je het over hebt. Bedoel je het concept 'tafel'? *Ceci n'est pas une pipe*. Bedoel je de tafel en de elleboog? Blijf maar lang genoeg zo zitten, dan voel je het antwoord aan je water.

Mentaal leven we in een woordenwereld. Die is puur virtueel. Maar intussen blijft ons hart gewoon doorpompen, halen we voortdurend adem, krijgen we zin in iets, kijken we uit bij het oversteken en verouderen we totdat het ophoudt met ons. Dat is de echte wereld: die van het tot ons toe geëvolueerde *leven* op Aarde. □

NRCHANDELSBLAD
VRIJDAG 20 JUNI 2014

17

Bijbelapp

Webstek voor godvrijen

Op de Achterpagina van 18 juni wordt gewezen op het bestaan van een applicatie die de Bijbel in het dagelijks leven brengt. Gelukkig worden ook godvrijen op het internet niet in de steek gelaten. Op de webstek www.skepticsannotatedbible.com vinden zij woorden uit de Bijbel, Koran en het Boek van Mormon die iedere misdaad en absurditeit goddelijk rechtvaardigen. Moord, genocide, verkrachting individueel of en masse, homohaar, incest: Jahweh, Allah, God de Vader en Jezus geven wel ergens hun rugdekking.

Anton van Hooff Voorzitter van de atheïstisch-humanistische vereniging De Vrije Gedachte

Het is maar een klein lezersbriefje, maar in elk geval staat de naam De Vrije Gedachte eronder.

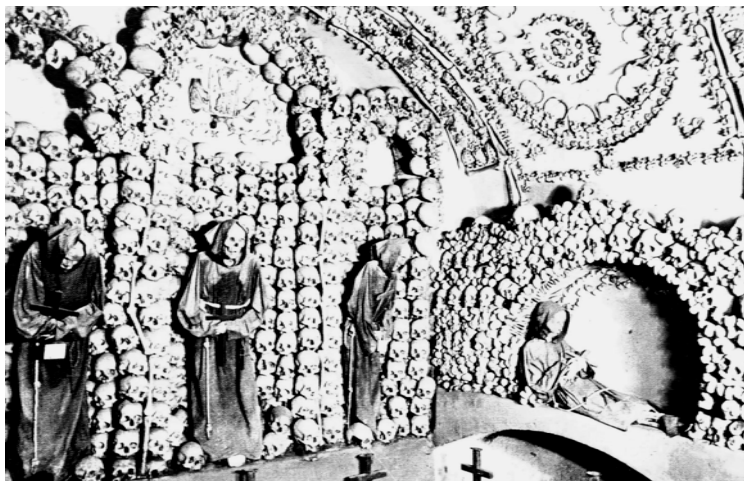
Anton van Hooff

Gedenk te leven – Vrijdenkers op antieke grafstenen

ANTON VAN HOOFT (1943) klassiek historicus te Nijmegen en voorzitter van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte

Memento mori, gedenk te sterven, zo luidde van oudsher de christelijke boodschap: het bestaan hier was een echte gelovige niet meer dan een doortocht naar het eeuwige leven. Een echte christen was een balling op aarde die hunkerde naar de hemel – en sidderde voor de hel. Met macabere beelden van skeletten en doodskoppen werd de nietigheid van het bestaan erin gehamerd.

Op het eerste gezicht verkondigen sommige Romeinse vloermozaïeken dezelfde ‘blijde’ boodschap. In een enkel geval is het afgebeelde skelet voorzien van het Griekse bijschrift ‘Ken uzelf (*gnōthi seauton*)’. De functie van de tekst en van de voorstelling is echter heel anders dan die van de christelijke memento’s. De mozaïeken sierden namelijk de vloeren van eetzalen. Ze spoorden de disgenoten aan het er lekker van te nemen nu het nog kon. ‘Ken uzelf’ is dan ook geen oproep tot zelfkennis, maar wil alleen zeggen: besef dat je een mens bent, geen god, maar een sterveling voor wie alles straks definitief afgelopen is. De boodschap is dus: gedenk te leven: *memento vivere*.

Het gaat te ver bij de huisheer die zo’n ‘hedonistische’ vloer liet leggen een aanhanger van Epikouros te vermoeden. De Griekse filosoof (341-270 vC) zag genot als doel van het leven: *hēdonē*. Hij legde uit dat het niet ging om het uitleven van lage lusten: echt genot bestond uit een juiste dosering van de goede

dingen des levens; vriendschap droeg bijvoorbeeld in hoge mate bij aan de kwaliteit van het bestaan. Genieten van materiële zaken was prima, mits met mate.

Door hun tegenstanders werden de epicureeërs als *atheoi* beschouwd, hoewel ze geen echte godloochenaars waren. Ze namen namelijk wel aan dat er goden bestonden. Die bemoeiden bemoeiden zich echter niet met de mensen. Dus hoefden de mensen zich ook niet met hen bezig te houden. De onbekommerde goden hadden een eeuwig aangenaam bestaan, terwijl de sterflijke mensen niet beter konden doen dan, zolang het mogelijk was, op aarde als een god te genieten. ‘Want als wij zijn, is de dood er niet en als de dood er is, zijn wij niet’. Het was dus onredelijk ‘doodsangst’ uit te staan, want bij de dood werd het lichaam (met de ziel) ontbonden in ondeelbare partikels, atomen, die nieuwe configuraties aangingen. Die nieuwe klontering van de kleinste materiedeeltjes hadden geen herinneringen aan een vorig bestaan. De dood was gewoon het einde van het leven en het bewustzijn. Uit deze korte schets is wel duidelijk dat het epicurisme van alle antieke wijsgerige stromingen het dichtst bij het moderne humanisme staat.

Het gepopulariseerde epicurisme van de vloermozaïeken wordt curieus genoeg ook door de doden zelf verkondigd. Onder de tienduizenden Romeinse grafinscripties die ons bekend zijn, getuigen een flink aantal van het ontkennen van enig voortbestaan en/of ze sporen aan volop van het leven te genieten zolang het kan, want je ziet dat je tot niets vervalt.

Hier zijn enkele van die kostelijke tekstjes:

- Passant, passant, wat jij bent, was ik; wat ik nu ben, zul ook jij zijn.
- Het leven is goed en het leven is slecht de dood heeft geen van beide.
- Niets zijn en waren wij als stervelingen. Besef, lezer (van deze epitaaf) hoe snel we van niet tot niets vervallen.
- Leef, mens, zolang je leeft, want na de dood is er niets. Alles blijft achter: dit wat je hier (aan dit graf) ziet, is de mens
- Jij die deze tekst leest, leef een lekker leven, makker. Hoezo? Na de dood is er geen lach, geen spel en geen enkel genot.
- U die hier staat en mijn graftekst leest: speel, geniet, kom.
- Zolang ik leefde, dronk ik met genoeg: drinken jullie die leven!
- Baden, wijn en liefde ruïneren onze lijven, maar ze maken het leven uit: baden, wijnen en liefde.
- Jullie, vrienden die dit lezen, raad ik: meng wijn, drink die, op een rustige plaats, de slapen omkranst met bloemen en ontzeg aan knappe meisjes niet het liefdesverkeer; de rest verteren na de dood de aarde en het vuur (van de crematie)

Hoewel overlijdensberichten tegenwoordig openlijker en veelzeggender zijn, ben ik zulke boodschappen nog niet tegengekomen. Jammer dat ik niet zo'n doodsadvertentie wens en ook geen vaste stek voor mijn verbrande resten. Anders zou mijn tekst uit één Latijns woord bestaan: VIXI, ik heb geleefd, met de betekenis die deze Latijnse voltooid tijd (perfectum) heeft, namelijk dat het leven voorgoed voorbij is. Bovendien zou zo worden uitgedrukt dat ik(ten volle) geleefd heb als een moderne epicurist. Misschien toch wel iets van een laatste email: VIXI ANTONIUS. □

Legitimeren

LEON WECKE (1932 Wijchen) is polemoloog verbonden aan het Centrum voor conflictanalyse en –management (CICAM) van de Radbouduniversiteit Nijmegen

Mensen stellen daden. En in veel gevallen zullen zij die daden vooraf, tijdens of nadien legitimeren, d.w.z. rechtvaardigen. Dat rechtvaardigen impliceert veelal de verwijzing naar bepaalde waarden die het aannemelijk maken dat de daad gesteld is en ook nog op deze en geen andere wijze. Met name voor politici bestaat een belangrijk deel van hun werkzaam leven uit het legitimeren van wat zij gedaan hebben cq. hebben nagelaten. Legitimatie is vaak nodig, zeker in een democratie, waarbij de uitvoerende instantie rekenschap moet afleggen bij het controlerend orgaan. Regeringen in democratische landen hebben dan ook bijna een dagtaak aan het rechtvaardigen van hun doen en laten. Soms is dat een fluitje van een cent en slikt het parlement bijkans iedere rechtvaardiging zonder onderzoek, laat staan diepgaand onderzoek, ter zake. Wijlen generaal Govert Huyser, indertijd Chef Defensiestaf, liet in een interview in NRC/Handelsblad van 13 mei 1986 weten: “Soms krijg ik het gevoel dat we de zaak op zijn kop zetten. Zo in de trant van: “Met het oog op de economische belangen en gelet op bepaalde politieke afspraken kopen we materieel naar gelang er geld is. Vervolgens passen we de personeelsstructuur aan en tenslotte bezien we welke dreiging bij dit geheel past.” Interessant is te weten welke dreiging bijvoorbeeld past bij het besluit van het kabinet om het meerderheidsstandpunt van het parlement te negeren en niet toe te zeggen dat de komende Joint Strike Fighter niet zal worden uitgerust met nucleaire wapens. Is het de band met de VS en in het bijzonder van de Nederlandse Luchtmacht met die van onze grote bondgenoot die in dezen doorslaggevend is? Of gaat het om een toekomstige vijand die met atoombommen tot rede moet worden gebracht? Denkt de VS onze Volkel-bommen straks tegen opdringende Russen te kunnen inzetten? Of misschien tegen de Chinese of Iraanse horden, welke laatste met de koran in hun ransel deze kant opkomen? De mogelijke bemoeienis van Poetin met Oekraïne en het inlijven van de Krim blijken *gefundenes Fressen* voor een ieder die meer in plaats van minder uitgaven voor Defensie voorstaat. Er wordt zelfs geroepen: “We moeten onze tanks terug.” Net of Rusland doende is zich voor te bereiden via de Baltische staten op te rukken om pas bij Huis ter Duyn halt te houden. De huidige commandant van de Nederlandse strijdkrachten, generaal Tom Middendorp, heeft zich in de media wat diplomatieker geuit: “Zelfs in de periode van het gebroken geweepte investeerden we meer.” Inzake de honderd verkochte Leopard tanks aan Finland merkte hij op: “Die tanks verkochten we niet omdat ze niet meer nodig waren.” Overigens concludeert de CDS dat het aantal conflicten alleen maar toeneemt, daarbij expliciet verwijzend naar de ‘explosieve situatie in Oekraïne’.

Generaal Middendorp geeft zijn mening als verantwoordelijk uitvoerder van een kennelijk steeds moeilijker klus. Maar dat neemt niet weg dat zijn opvatting, gewild of ongewild, op dit moment geuit, mede deel uitmaakt van het totaal aan pro-defensieargumenten dat met de Russische politiek inzake Krim en Oekraïne te geven is.

Een legitimatieproces is op gang gebracht waarin Poetin cq. Rusland gezien wordt als een toekomstige vijand met agressieve bedoelingen in onze richting. Poetin, tot voor kort nog een bondgenoot in de strijd tegen ‘het’ terrorisme, heeft gestalte gekregen in een autistisch vijandbeeld.

De Duitse minister van Financiën, Wolfgang Schäuble, vergeleek het Russische optreden op de Krim met de annexatie door nazi-Duitsland van het Sudetenland in 1938. En oud-minister van Buitenlandse Zaken van de VS, Hillary Clinton, stond kennelijk op hetzelfde standpunt toen ze zei dat Poetin’s pogingen om etnische Russen buiten Rusland te beschermen vergelijkbaar zijn met wat Hitler in de jaren 30 deed, toen hij zei dat hij Duitsers buiten de Duitse landsgrenzen wilde beschermen. De secretaris-generaal van de NAVO, Anders Fogh Rasmussen, stelde in een toespraak, sprekend over de Oekraïne crisis: “Dit is de grootste bedreiging voor de veiligheid en stabiliteit van Europa sinds het einde van de Koude Oorlog,” en voorts: “Rusland wil nieuwe grenzen, markten monopoliseren en bevolkingen onderwerpen. En geweld gebruiken om problemen op te lossen.” Het beeld van het agressieve Rusland is weer terug. Maar de vraag is of niet te weinig aandacht in het Westen gegeven wordt aan de Russische vrees steeds verder door het Westen omsingeld te worden. Een vrees die, zeker vanuit Russisch gezichtspunt, zo niet gerechtvaardigd dan toch wel zeer begrijpelijk is.

BOEKEN

Arnold Zweig – De strijd om sergeant Grisja

Cossee, 431 pagina's

ENNO NUY (1950, Aerdt) is ondernemer en oud-hoofdredacteur De Vrije Gedachte

Arnold Zweig, een seculiere Jood, werd geboren in 1887 en stierf op 26 november 1968 in Oost-Berlijn. Mede door zijn ervaringen tijdens de Eerste Wereldoorlog – hij vocht in Servië, België en Verdun – werd hij pacifist. Hij vluchtte begin jaren dertig voor de nazi's en kwam uiteindelijk in Palestina terecht maar raakte verzeild in een conflict met anti-arabische joodse nationalistenvrijdenkeren, verloor zijn baan als gevolg daarvan en emigreerde naar Europa, naar Oost-Berlijn.

Zijn romancyclus *Der grosse Krieg der weissen Männer* wordt in het algemeen beschouwd als een grootse literaire prestatie met de Eerste Wereldoorlog als onderwerp en macht als thema. *De strijd om sergeant Grisja* is het bekendste werk uit deze cyclus. De West-Duitsers moesten aanvankelijk weinig van hem hebben, hij behoorde immers tot het foute kamp, de Ossies. Maar inmiddels heeft men ook daar deze literaire geweldenaar ontdekt, terecht.

Zweig immers blijkt een zeldzaam verhalenverteller. Hij kende het militaire bedrijf van binnenuit, hetgeen misschien verklaart waarom deze geschiedenis op zo'n volstrekt geloofwaardige wijze wordt weergegeven. Maar ook de verschillende militaire karakters weet hij treffend te schilderen, evenals de broederschap onder gewone soldaten, ook al hoorden ze bij de vijand.

Prachtig is de scene waarin de oude Pruis Von Lychof filosofeert over de oorlog en zich erover verheugt wanneer ook de Engelsen besluiten zich in de strijd te mengen: (De Russen en de Fransen) “zijn van oudsher vechtlustige volken, net als wij Pruisen (...) en voor vechtersvolken betekent een oorlog niet veel; je wint er een, je verliest er een, en dan begin je gewoon de derde, maar daarom is er nog geen vijandschap – en dan bedoel ik vijandschap, echte vijandschap, op leven en dood. Met de Engelsen is het een heel ander verhaal: die hebben hun oorlogen al lang achter zich, hun vechtersbazen sturen ze naar de koloniën om zich uit te leven en daarmee basta. Als je die één keer wakker hebt gekieteld, zodat ze eropaf gaan als een getergde bulldog, dan wordt het ernst”.

Een cruciale zin wordt uitgesproken door de militair rechter Poznanski, als hij opmerkt: “Wat macht betreft rijst Duitsland als een tulbandcake, maar moreel verschrompelt het tot een dun draadje. (...) Maar is dat verwonderlijk? Zo gaat het met staten. En het is ook niet erg. Pas als het draadje breekt, en rechteloosheid algemeen wordt aanvaard, wordt het bedenkelijk.”

Hij komt tot deze overpeinzing in een gesprek over morele waarden en zedelijkheid. Poznanski maakt zich daarover weinig illusies: “Want hij leert gemakkelijker vliegen, telegraferen en in onderzeeërs varen dan het goede doen omwille van het goede zelf.”

Sergeant Grisja wordt tegen wil en dank speelbal van een morele strijd tussen de oude Pruis Von Lychof en de moderne militair Schieffzahn. De laatste is van mening dat Grisja ter dood gebracht moet worden omdat de militaire code dat nu eenmaal verlangt, ook al is vast komen te staan dat het doodvonnis op onjuiste informatie was gebaseerd. Voor moraal is geen plaats, de soldaat dient te beseffen wat hem te wachten staat als hij door een militair rechter veroordeeld wordt wegens desertie of spioneren voor de vijand. En dat Grisja van geen van beide vergripen beschuldigd kan worden is een bijkomstigheid die aan de kern van de zaak niets afdoet. Von Lychof daarentegen kan die opvatting niet verdedigen juist op grond van morele overwegingen, een onschuldige behoort nu eenmaal niet veroordeeld te worden, ook al is hij een Rus en hoort hij bij de vijand. >>

De vraag is hoeveel dat morele standpunt hem waard is. Gaat hij als oude Pruis het gevecht aan met zijn jongere opponent, de voorloper van de Duitse nazi of neemt hij genoeg met een wraakactie achteraf, bijvoorbeeld door de keizer te vragen deze Schieffzahn te straffen voor zijn eerloos en immorele handelen?

Indrukwekkend zijn de laatste pagina's van het boek als Grisja, tot het allerlaatste moment hopen op gerechtigheid, zijn have en goed overeenkomstig het oorlogsrecht toebedeelt aan de vrouwen in zijn leven en aan wat kameraden, ook onder Duitsers. De gewone soldaat heeft geen last van de vijandbeelden die hele continenten in bloed drenken. En prachtig ook is de scene waarin Grisja afziet van geestelijke hulp: "Erger dan drie jaar oorlog en gevangenschap kon de hel toch niet zijn, als er al een was. Als hij slechte dingen had gedaan was hij mans genoeg de gevolgen daarvan te dragen, en de angst voor de dood, die hij natuurlijk had, konden die mensen met hun gebedenboeken ook niet wegnemen. Hij had geleefd als een mens en hij zou sterven als een mens, als eenvoudig man, zei hij, een mens die weinig tijd had gevonden voor God en voor wie God ook weinig tijd had gevonden, en als hij God daarmee beledigd had, dan was het sterven zelf al hard genoeg en strenger dan hij, Grisja, tegen een klein kind was dat hem beledigde zou God, als hij bestond, tegen hem vast ook niet zijn."

En de huiveringwekkende slotscènes lezen alsof je naar een film zit te kijken, al zou een film hier de schrijver Arnold Zweig nooit kunnen evenaren. Zweig schrijft lichtvoetig proza, ook wanneer hij diepe ernst of tragedie beschrijft. Hij doet me vaak denken aan Joseph Roth en wat deze schrijvers met elkaar gemeen hebben is hun liefde voor het K und K tijdperk, dat met de dubbelmonarchie onherroepelijk teloor ging in een waanzinnige oorlog om niet lang daarna verzeild te raken in een nog grotere tragedie, waarin ieder beroep op de menselijke verbeelding vergeefs zou blijken.

Arnold Zweig is een groot schrijver!

Arnold Zweig

“Jesus, interrupted” van Bart D. Ehrman

RENÉ VAN ELST (Amsterdam 1950) gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; lid van DVG sinds maart 2014; redacteur van De Vrijdenker sinds mei 2014)

Het artikel “Het Nieuwe Testament als fictie” van Jan Willem Nienhuys, in het juninummer van dit blad, deed mij denken aan het onlangs gelezen boek “Jesus, interrupted” van Bart D. Ehrman. Daarom wil ik hier enige aandacht aan dat boek besteden.

Bart D. Ehrman

Eerst iets over de schrijver. Ehrman (1955) is een vooraanstaande Amerikaanse deskundige op het gebied van het Nieuwe Testament. Hij bekleedt de James A. Gray Leerstoel voor Religieuze Studies aan de Universiteit van North Carolina. Met zijn meer dan twintig vaak controversiële boeken, waaronder bestsellers als “Misquoting Jesus”, “Jesus, Interrupted” en “God’s Problem” heeft hij veel media-aandacht gekregen. Ehrman is mede door zijn bijbelstudie allengs agnost geworden. Na fundamentalistisch gelovig te zijn geweest met de overtuiging dat de Bijbel foutloos en woord voor woord door God geïnspireerd is, kwam hij tot het inzicht dat de via-via overgeleverde en daarbij steeds veranderde teksten – die hij in de oorspronkelijke talen leest – niet als het woord van God kunnen worden beschouwd, wel veelal als geïnspireerd, maar niet door God zelf. In de loop van het boek beschrijft hij de ontwikkeling die hij in zijn denken terzake heeft doorgemaakt. Hij laat ons weten dat hij vooral door het probleem van het lijden in de wereld van zijn geloof is gevallen. Aan dat probleem heeft hij

een ander boek gewijd, het eerder genoemde “God’s Problem”; daaraan hoop ik een volgende keer aandacht te besteden.

Niettemin ziet hij de Bijbel als het belangrijkste of invloedrijkste (*the most significant*) boek in de geschiedenis van onze beschaving en het begrijpen ervan als een van de belangrijkste intellectuele strevingen.

Een goede boekbespreking...

De subtitel van het boek luidt “Onthulling van de verborgen tegenstrijdigheden in de Bijbel (en waarom wij daar niet van weten)”. Geen wonder dat het een bestseller is geworden. De hoofdtitel “Jezus, onderbroken/geïnterrupteerd” is intrigerend, maar niet verhelderend; ik heb er geen uitleg van gevonden. Er is een film met de titel “Girl, interrupted”; ook daarmee zie ik het verband niet. Maar misschien wordt het me nog geopenbaard tijdens het verder schrijven aan dit artikel...

Belangrijker dan de titel is natuurlijk de inhoud. Ongetwijfeld bent u nieuwsgierig naar de beloofde onthullingen. Een goede bespreking van een boek is echter iets anders dan het geven van een samenvatting. We moeten kijken naar de kwaliteiten van het werk of het ontbreken daarvan. Bij een wetenschappelijk boek moeten we kijken naar de opbouw van het betoog, de logica in de argumentatie, de methode van onderzoek en de gedegenheid van het feitenmateriaal. Wordt een probleem (-stelling) geformuleerd en komt daar ook een antwoord op? Heeft de schrijver oogkleppen op of vermeldt hij ook afwijkende standpunten en gaat hij daar op een redelijke manier mee om? Wordt er verwezen naar andere relevante literatuur? Is er een index? Bij een populair-wetenschappelijk boek als dit hoeven we de lat niet zó hoog te leggen, maar kunnen we nog vragen naar de leesbaarheid en begrijpelijkheid voor niet-academici.

Nu hoor ik u denken: Ja, ja, allemaal best, maar vertel eens wat over die onthullingen!

Inhoud

Natuurlijk wil ik vertellen waar “Jesus, interrupted” over gaat. Daarbij moet ik wel mijn best doen om het beoordelingsaspect niet uit het oog te verliezen. Een kritische beoordeling wordt makkelijk vergeten als een boek, zoals dit, prettig wegleest en in grote lijnen bevestigt wat je zelf ook al dacht.

Ehrman betoogt dat in de laatste tweehonderd jaar veel wetenschappelijke kennis omtrent de Bijbel is opgebouwd, die wel op universiteiten en seminaries wordt doorgegeven, maar praktisch onbekend is bij het grote publiek, omdat er in de kerken niets over wordt verteld. De meest gangbare werkwijze in de opleidingsinstituten is volgens Ehrman de historisch-kritische benadering, die gericht is op – heel kort samengevat – het hoe, wie, wat, waar, wanneer van de bijbelteksten en op wat zij in hun oorspronkelijke context betekenden. (Een andere benadering is de godsdienstige, waarin het gaat om exegese, om wat de Bijbel de gelovigen van nu te zeggen heeft.)

De opgebouwde kennis betreft:

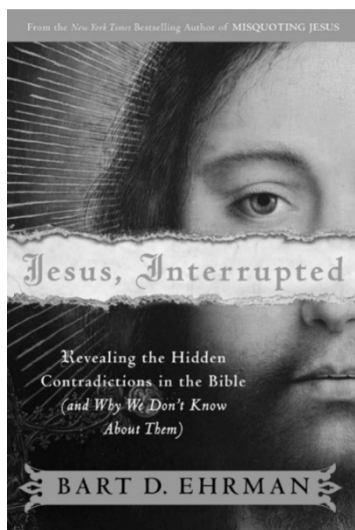
- Het N.T. is in de eerste eeuwen van onze jaartelling tot stand gekomen, als door vooraanstaande christenen gemaakte selectie van relevant geachte teksten uit een grote hoeveelheid religieuze geschriften.
- De (verloren gegane) oorspronkelijke versies van die geschriften zijn pas tientallen jaren na de beschreven gebeurtenissen en vèr van de oorspronkelijke locaties op papyrus of perkament gezet.
- Ze waren niet alleen gebaseerd op mondelinge overlevering maar ook op het werk van anderen.
- In de verhalen is op veel punten rekening gehouden met (beweerde) voorspellingen in het O.T. inzake komst en lijden van een Messias.
- Deze geschriften vertonen onderling, maar niet zelden ook intern, allerlei tegenstrijdigheden; die geven zicht op de ontwikkeling in het vroeg-christelijke denken, speciaal over de centrale figuur Jezus.
- Het geloof in een onsterfelijke ziel die naar hemel of hel gaat, is niet terug te voeren op Jezus of Paulus maar op latere ontwikkelingen in de traditie, die te maken hadden met het alsmaar niet aanbreken van het voorspelde einde der tijden waarna men fysiek eeuwig zou voortbestaan in het Koninkrijk Gods.
- In de ontwikkeling van de vroeg-christelijke traditie is juist de oorspronkelijke sterk Joods-georiënteerde versie van het christendom verworpen en verketterd. >>

Ehrman benadrukt dat zijn kijk op de Bijbel sinds vele jaren de overheersende visie is binnen de opleidingsinstituten in Noord-Amerika en Europa.

Wie op het internet gaat zoeken, vindt kritische reacties op dit punt; wat Ehrman zegt, zou alleen van toepassing zijn op bepaalde progressieve faculteiten e.d.. Welnu, zolang niemand met concrete peilingen komt, blijft het een welles-nietes-verhaal. Ik gun Ehrman wat betreft de informatie die hij geeft, het voordeel van de twijfel, want ik kan me niet voorstellen dat men in het theologisch onderwijs iets heel anders hoort. Maar zijn interpretatie van de gegevens zal ongetwijfeld door velen in die branche niet gedeeld worden, in ieder geval niet op alle punten.

Tegenstrijdigheden

Ehrman gaat in op diverse verschillen tussen/tegenstrijdigheden in de vier evangeliën. Zo lopen de verhalen over Jezus'geboorte bij Mattheüs en Lucas nogal uiteen, evenals zijn genealogie, en wordt zijn dood aan het kruis door Marcus en Lucas heel verschillend beschreven. In Marcus vindt de kruisiging op een andere dag plaats dan in Johannes. Opvallend zijn ook de verschillen tussen de evangeliën ten aanzien van wat bij het graf gebeurde en de herrijzenis. In het N.T. zijn voorts diverse discrepanties te vinden wat betreft het leven en de geschriften van Paulus. En volgens Mattheüs moet men zich aan de Joodse wet houden; volgens Paulus volstaat echter het geloof in Christus als verlosser. Volgens de ene tekst moet men de (Romeinse) staatsmacht aanvaarden; volgens de andere tekst is die slecht. In 'Handelingen' staat dat God de heidenen hun onwetendheid vergeeft; Paulus denkt daar heel anders over.

Veel van zulke tegenstrijdigheden acht Ehrman (uiteraard!) met elkaar onverenigbaar. En dan zijn er nog allerlei ongerijmdheden, bijvoorbeeld de volkstelling waarvoor iedereen naar de plaats moest gaan waar zijn voorouders vandaan kwamen (Lucas), en de wonderen, waarover Ehrman geen historisch verantwoorde uitspraak kan doen.

Het interessantste punt dat uit de vergelijking naar voren komt, is dat Jezus aanvankelijk is beschreven als een rondtrekkende profeet, die het einde der tijden aankondigde en de komst van het Koninkrijk Gods (zie bijv. Marcus 1:15) en de 'Zoon des mensen' die over iedereen zou oordelen. Pas later is men Jezus als een manifestatie van God gaan zien en als degene die zelf, na zijn terugkeer, de rol van de 'Zoon des mensen' zou vervullen. Jezus' goddelijkheid komt alleen ter sprake in het Johannes-evangelie. Daar komt bijvoorbeeld bij dat hij volgens Marcus zijn leven gaf om de mensen te verlossen van de zonde, terwijl bij Lucas die verlossing komt door vergeving na berouw.

Dit zijn voorbeelden van hoe de christelijke leer niet een kant en klaar product was, maar zich in de loop van de tijd heeft ontwikkeld.

Ook op diverse discrepanties die Ehrman noemt, zijn reacties en weerleggingen gekomen. Men stelt vaak dat de tegenstrijdigheden onbeduidend zijn, omdat ze geen betrekking hebben op belangrijke theologische leerstukken. Ehrman bestrijdt dat en wijst op het voorbeeld van de heilige drie-eenheid, een belangrijk element van de christelijke leer, maar alleen in het Johannes-evangelie even genoemd.

De historische Jezus

Wat in de Bijbel staat over Jezus is in feite de enige informatie die over hem voorhanden is (afgezien van de apocriefe teksten die niet in de Bijbel zijn opgenomen). De teksten zijn grotendeels gebaseerd op mondelinge overlevering van tientallen jaren en niet geschreven als historisch verslag, maar met het doel anderen tot geloof te brengen. Daarbij is ook rekening gehouden met teksten in de Joodse heilige boeken, die betrekking hadden op een verwachte Messias. Het gaat Ehrman te ver om uit e.e.a. af te leiden dat Jezus een fictief personage zou zijn. Ik ben dat met hem eens; er zijn teksten, er is ongetwijfeld mondelinge overlevering aan voorafgegaan; wie zijn wij dan om te zeggen dat dit personage, die Joodse prediker van de apocalyps, op fantasie berust? Er zijn wel meer personen in de oudheid over wie wij gebrekkig geïnformeerd zijn, maar die we toch niet als fictief beschouwen. Het moet wel zo zijn gegaan, dat een reële persoon achteraf tot de status van godheid is verheven, in met wonderen en vervullingen van profetieën aangedikte verhalen.

En verder...

Ik mag deze bespreking niet te lang maken. Daarom vermeld ik kort een aantal onderwerpen waar Ehrman verder in meer detail op in gaat:

- wie de schrijvers waren van de evangeliën (niet de apostelen wier namen ze dragen!) en welke teksten waarschijnlijk vervalsingen zijn;
- de totstandkoming van het N.T. als bloemlezing van christelijke literatuur in de vroeg-christelijke wereld met al zijn verschillende stromingen;
- de visie op Jezus als de Messias, zijn goddelijkheid en de leer van de heilige drie-eenheid;
- de herrijzenis en andere wonderen;
- de anti-Joodse elementen in het vroege Christendom.

Heel kort samengevat komt “Jesus, interrupted” hierop neer: het christelijk geloof is een menselijke uitvinding; dat blijkt uit de inhoud van het N.T. en de discrepanties daarin, en uit de gereconstrueerde totstandkoming ervan; de informatie terzake komt uitvoerig aan bod in de theologische opleidingen, maar de kerkgangers horen er zo goed als niets over, daarom wordt hier nu eens een boekje daarover opengedaan.

Beoordeling

Zoals gezegd: een prettig weglezend boek. Het is goed te volgen en heeft een sympathieke benadering van het onderwerp. Ook voor ongelovigen best interessant, al geldt dat niet voor alle details, als men beter wil begrijpen waarop het christendom gebaseerd is.

De inhoud lijkt geschikt om bij gelovigen een begin van twijfel teweeg te brengen. Ehrman schrijft met respect over het geloof en de Bijbel en schrikt de gelovige lezer dus niet af. Een minpuntje in dit verband is dat hij meteen uitkomt voor zijn agnosticisme als resultaat van bijbelstudie; dat zal sommige gelovige lezers toch doen afhaken.

Wat de stijl betreft, het lijkt alsof je Ehrman college hoort geven, wat ‘praterig’, hier en daar breedsprakig, vragen stellend en die dan beantwoordend en soms in herhalingen vervallend, die echter ook wel weer een functie hebben om een bepaalde draad opnieuw op te pakken. Dat hangt ook samen met de structuur: bepaalde onderwerpen worden behandeld en later opnieuw, maar dan uitgebreider, behandeld.

In de noten, achterin het boek, vindt u veel verwijzingen naar aanvullende literatuur.

Wat betreft het aangedragen feitenmateriaal inzake de totstandkoming van Bijbel en christendom kan ik geen deskundig oordeel geven; ik vertrouw gemakshalve op Ehrman en zijn jarenlange studies op dit gebied.

Het belangrijkste feit waar hij zich op baseert, is de tekst van het Nieuwe Testament zelf. Hij laat ons zien – een onthulling kunnen we dit echter niet noemen – dat die tekst tot velerlei misverstanden en interpretaties aanleiding geeft. Die zijn er dan ook gekomen: nergens vind je zo veel verschillen van mening als in de wereld van het christelijk geloof!

Internet

Tenslotte: dit boek is voorzover ik kan nagaan niet in het Nederlands verschenen; u kunt het origineel, met een beetje Google-handigheid, als pdf-bestand op het internet vinden.

Uitgebreid commentaar van gelovige zijde vindt u onder meer op:

<http://www.apologetics315.com/2009/04/critique-of-bart-ehrmans-jesus.html>.

Ehrman heeft twee websites: <http://ehrmanblog.org/> en <http://www.bartdehrman.com/>. □

Het is een rare mythe dat atheïsten niets hebben om voor te leven. Het omgekeerde is waar. We hebben niets om voor te sterven, we hebben alles om voor te leven.

Ricky Gervais

REACTIES

Bloedbad

Geachte redactie,

Opnieuw maak ik nu mee dat Jan Wiggers een commentaar schrijft op mijn artikel over de Kruisridders. De wereldliteratuur staat vol over de bloedbaden die de christenen, lees hier: de katholieke kerk, in de wereld en ook in Jeruzalem hebben aangericht. Maar nee, Wiggers pakt zijn rekenmachine en meent dan dat het met het bloedbad in Jeruzalem wel meeviel. Ook reden deze bandieten blijkbaar op pony's. Let wel: ik schrijf over geschiedkundige feiten. En ik niet alleen. Kritiek vind ik juist, maar dit is niet te accepteren. Net zo min als er wat laconiek kan worden gedaan over de massamoorden van Nazi-Duitsland. De werkelijkheid was nog veel erger dan ons wordt voorgehouden. Jan Wiggers doet mij een genoegen als hij zich eens aan de feiten houdt.

Met vriendelijke groet, Klaus-J. Wouters

Naschrift van de redactie

Thomas F. Madden (1960) is hoofd van de Geschiedenis-faculteit van de Universiteit van Saint Louis en de auteur van talrijke studies over de kruistochten.

In zijn artikel *“Rivers of Blood: An Analysis of One Aspect of the Crusader Conquest of Jerusalem in 1099”* analyseert hij een aantal historische teksten over het bloedbad in Jeruzalem.

De samengevatte conclusie van het artikel luidt:

Vele middeleeuwse kroniekschrijvers beschreven de christelijke verovering van Jeruzalem tijdens de eerste kruistocht in 1099 en hun woorden zijn sindsdien herhaald zonder veel nader onderzoek. Hoe afschuwelijk het bloedbad in de moskee en in de rest van de stad ook geweest is, het kan nooit de verslagen over straten vol bloed hebben gerechtvaardigd die men tegenwoordig zo vaak hoort. Het zijn fantastische verhalen, evident onmogelijk. De moderne beschrijvingen van kruisvaarders die waden door straten vol bloed, maken van een historisch bloedbad iets wat niet veel beter is dan een karikatuur. Het bloed dat werd vergoten in het bloedbad van Jeruzalem was echt; de stromen ervan die van de pagina's druipen van moderne kranten en populaire boeken, zijn dat niet.

Hiermede is deze discussie gesloten.

Zeer geachte redactie van De Vrijdenker,

Ik vind het knap werk dat de redactie iedere maand een boeiend en leerzaam ledentijdschrift maakt! Bedankt daarvoor!

Deze keer vond ik de bijdrage van Hans Coeleman (*DV mei 2014, red.*) een schot in de roos. Realistisch en genuanceerd.

Een goed onderbouwde actuele kennis van zaken over de relatie tussen vrijdenkers en de islam in de komende nummers stel ik zeer op prijs!

Het verleden, het heden en de toekomst van de islam in Nederland. Onderschat het niet!

Groet, Jan Mulder, Emmeloord, PvdA-lid

Geachte redactieleden,

In het artikel van Frans Couwenbergh schrijft hij bijna aan het eind, dat we vandaag niet eerst weer de lijdensweg van de 19e eeuw, zoals verwoord door Jane Austen en de Balzac, hoeven door te maken.

Nou heb ik alle boeken van Jane Austen plus nog een paar biografieën over haar in huis en nou moet de heer Couwenbergh mij maar eens vertellen waar dat “lijden” dan vermeld wordt.

Het trouwens de moeite waard haar boeken te lezen en dan vooral na haar dood verschenen boeken zoals Emma en Persuasion.

In tegenstelling tot Nederlandse boeken van 200 jaar geleden zijn Engelse boeken zonder hertaling prima te lezen, waarschijnlijk omdat de Nederlandse spelling zo vaak veranderd is. >>

Elk jaar komen er nog duizenden toeristen, meestal uiteraard Engelsen maar ook veel Amerikanen naar het Chawton House, waar ze lang gewoond heeft en dat nu een aan haar gewijd museum is. Zij is in Winchester Cathedral begraven en nog steeds komen er mensen naar haar graf.

Henk Koehorst

Homoselectieve waarneming – een reactie op Leon Wecke

RENÉ VAN ELST (Amsterdam, 1950) gepensioneerd Human Resources-medewerker; opgeleid als socioloog en (deels) jurist; lid van DVG sinds maart 2014; redacteur van De Vrijdenker sinds mei 2014.

Pro-homo-beeld en Poetin

In het artikel van Leon Wecke “Anti-homo” in De Vrijdenker van april 2014 vind ik enkele voorbeelden van humor, die ik niet geslaagd vind, maar waaraan ik nu voorbij wil gaan. Overigens ben ik vóór (meer) humor in De Vrijdenker tussen alle dodelijke ernst!

Het gaat mij hier vooral om de volgende zinnen uit het artikel:

1. *“Overigens, ook een pro-homobeeld kan zijn uitwerking hebben op het gedrag van de houders waardoor zij selectief waarnemen en de complexe oorzakelijkheid van allerlei ontwikkelingen en gebeurtenissen soms tot een enkele persoon terugbrengen.”* en
2. *“We zullen ervoor moeten waken niet alleen personen in het bijzonder voor homofobische besluiten en gedragingen verantwoordelijk te stellen, maar dienen de totale complexe oorzakelijkheid in onze beschouwing te betrekken.”*

Het staat buiten kijf dat het hebben van een bepaald wereldbeeld en/of bepaalde idealen tot selectieve waarneming kan leiden en dat ook een pro-homo-opstelling zo’n uitwerking kan hebben. Maar ik zie geen verband tussen speciaal een pro-homo-beeld en het – kort gezegd – terugbrengen van complexe oorzakelijkheid tot één persoon. Het koppelen van historische/politieke gebeurtenissen en ontwikkelingen aan één persoon is immers iets van iedereen, van overal en van alle tijden. Zo werd door demonstranten in de jaren 60 president Johnson verantwoordelijk gesteld voor de Vietnam-oorlog, die hij van Kennedy had “geërfd”; u herinnert zich wellicht de geruchtmakende kreet “Johnson moordenaar!”. Wij identificeren politieke en historische situaties vaak met namen van personen en vaak is zo’n naam vrijwel de enige die nog buiten de kring van historici bekend is, denk aan Attila de Hun, Caesar, Napoleon. Zo staat Poetin voor de meeste Nederlanders – natuurlijk niet alleen voor homo’s – voor Rusland. Ik denk niet dat veel mensen hem als een alleenheerser zien; het is duidelijk dat hij in zijn beleid rekening moet houden met machten als de kerk, die daar ondanks jarenlange atheïstische propaganda van overheidswege, haar voet weer resoluut tussen de deur weet te zetten. Presidenten die hun handtekening onder discriminatoire wetten zetten, worden daarop nu eenmaal aangesproken; dat is begrijpelijk, ook al vormen zij slechts het topje van een ijsberg van complexiteit.

De Russische “anti-homowet”

Zoals bekend, ja, ook bij homo’s, richt de wet zich niet tegen homo’s als zodanig. Samengevat komt het erop neer dat de wet propaganda voor niet traditionele relaties onder minderjarigen strafbaar stelt; zo vermeldt Wecke het ook. Als je daar niet verder over nadenkt, lijkt het wel mee te vallen. Maar de vage bepalingen van de wet brengen grote rechtsonzekerheid met zich. Aan de bijzonderheden op dat punt ga ik nu voorbij. Het meest dramatisch is het effect van deze wet op de langere termijn. Minderjarigen wordt op deze manier elke serieuze informatie over homoseksualiteit onthouden en daarmee een bron van zelfkennis. Velen zullen, zonder besef van wat er met henzelf aan de hand is, de geplaveide weg van het traditionele huwelijk opgaan en daarmee zichzelf, hun partners en eventuele kinderen in de problemen brengen. □

Europa

HANS LOUIS KOEKOEK (1935, Rotterdam) filmer en schrijver, publiceerde onder meer Ongelovige verhalen; zie ook www.hanskoekoek.nl

We hebben iedere dag te doen met de aanstormende Verenigde Staten van Europa, wat niet altijd een gelukzalige glimlach op ons gezicht tovert. Er zijn nogal wat irritaties. Wist u dat het aan die lui uit Brussel ligt, die overigens frequent heen en weer toeren naar Straatsburg, dat u een aantal malen per dag op zoek bent naar uw leesbril? Onder de afgevaardigden bevinden zich, om het populair te zeggen, een aantal mierenneukers. U zoekt uw leesbril omdat het pakje diepvriesspinazie bedolven gaat onder een stoet aan kleine lettertjes. Menig verzekeraar zal er jaloers op zijn, want de lettertjes zijn nog kleiner dan op hun polissen. Ondanks, beter gezegd dankzij, de overvolle tekst is het bereidingsadvies nauwelijks te ontdekken is. Oorzaak: Europarlementariërs menen dat productinformatie zo uitgebreid mogelijk moet worden vermeld. Dat men in de praktijk van alle dag er niet aan toekomt de rijstebrij aan tekst tot zich te nemen is een feit. De fabrikant ontkomt er niet aan Brussel te negeren en zoekt zijn toevlucht in voor veel mensen niet meer leesbare tekst.

Zo zijn er veel futiliteiten op te sommen die kolderiek aandoen. Vaak hoort men zeggen: hebben ze daar in Brussel niets anders te doen?

Nu moet ik toegeven dat ik bij vlagen een echte Hollander ben, dat wil zeggen, een persoon die spijkers op laag water zoekt. Een meer homogeen Europa zal uiteindelijk tot gemiddeld betere levensomstandigheden leiden. Al die Europese landen zullen in de toekomst wel moeten samengaan, willen ze tegenwicht bieden aan de opkomende grote economische machtsblokken, zoals om maar wat te noemen: India, China, Korea, Afrika.

Natuurlijk, de tijd was beroerd en zorgde voor een benarde situatie. De bankencrises tastte het Europese samengaan behoorlijk aan. De noordelijke Europese staten kregen de bevolking tegen toen er aanzienlijke leningen naar de zuidelijke landen stroomden. Leningen die wel eens niet terugbetaald zouden kunnen worden. Kwijtschelding dreigt. De crisis lijkt inmiddels iets over het hoogtepunt heen.

Een publiekelijke kritische houding ten opzichte van de uitbreiding van de Europese Unie is ontstaan door politici die te graag willen en de eenheidsgedachte van Europa de burger door de strot willen duwen. Het avontuur met de zuidelijke landen speelt nog kersvers in de publieke opinie. Nu worden, als er geen tegenwicht komt, de Oost-Europese landen binnengemoffeld. Er is kennelijk niets geleerd van het Zuid-Europese avontuur. Vrachtwagenchauffeurs uit die landen rijden voor een appel en een ei heel Europa door. Nederlandse chauffeurs komen niet meer aan de bak. Dat is funest beleid en helpt de Europese gedachte niet verder. De ex-Oostblok landen lopen 25 jaar op de westerse economieën achter. Omdat een ketting zo sterk is als de zwakste schakel kun je voorspellen dat het mis gaat als de zaak wordt geforceerd.

Toch zie ik persoonlijk heil in een economisch en militair samengaan van Europese lidstaten. Er wordt op dit moment op veel plaatsen in de wereld oorlog gevoerd. Wie naar het journaal kijkt is er deels getuige van,

Hoe zit het met ons werelddeel?

Goed! Dankzij de NAVO, waar in de loop der jaren steeds meer landen lid van werden, is Europa op dit moment oorlogsvrij! Dat is wel eens heel anders geweest! Hoelang is het geleden dat Nederlandse blauwhelmen orde op zaken moesten stellen in Bosnië en hopeloos faalden?

Europa kent de kerngedachte; een voor allen en allen voor een. Dat houdt in, wordt er een Europees land aangevallen door een buitenlandse mogendheid, dan zullen de overige Europese landen in het geweer komen. Was de Krim een Europees staatje geweest, dan had Rusland zich wel twee keer bedacht om er binnen te vallen.

Over 25 jaar zijn we net zo gewend aan de Verenigde Staten van Europa, als we nu zijn aan de Verenigde Staten van Amerika.